

R

G

B

WH

GR

BL

Grey Scale #13

C

M

Y

K

DANES
PICTA
.COM

A

1

2

3

4

5

6

M

8

9

10

11

12

13

14

15

B

17

18

19

PORTRETY CESARZY RZYMSKICH

NA PODSTAWIE TACYTA
I INNYCH PISARZY STAROŻYTNYCH

OPRACOWAŁA
JANINA PLISZCZYŃSKA

»Miastem i ojczyzną, jako Antoninowi,
jest mi Rzym, jako człowiekowi—świata.
(Z myśli Marka Aureliusza)

INSTYTUT PRACY NAUCZYCIELSKIEJ W LUBLINIE
1946

Blue

Cyan

Green

Yellow

Red

Magenta

White

3/Color

Black

Colour Chart #13

Centimetres

Inches

DANES
PICTA
.COM

44.35.024

PORTRETY CESARZY RZYMSKICH

472

NA PODSTAWIE TACYTA
I INNYCH PISARZY STAROŻYTNYCH

OPRACOWAŁA
JANINA PLISZCZYŃSKA

»Miastem i ojczyzną, jako Antoninowi,
jest mi Rzym, jako człowiekowi—świata.
(Z myśli Marka Aureliusza)

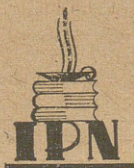
INSTYTUT PRACY NAUCZYCIELSKIEJ W LUBLINIE
1946

PORTRETY CESARZY RZYMSKICH

NA PODSTAWIE TACYTA
I INNYCH PISARZY STAROŻYTNYCH

OPRACOWAŁA
JANINA PLISZCZYŃSKA

*»Miałem i ojczyznę, jako Antoninowi,
jest mi Rzym, jako człowiekowi—świata.
(Z myśli Marka Aureliusza)*

INSTYTUT PRACY NAUCZYCIELSKIEJ W ŁUBLINIE
1946

PODRECZNIK ZATWIERDZONY DO UŻYTKU
SZKOLNEGO PISMEM MINISTERSTWA OŚWIATY
Z DNIA 24 STYCZNIA 1946 r. Nr VI-432/45 N

WSZELKIE PRAWA ZASTRZEŻONE

WYDANO Z REZERWOW
Biblioteki Narodowej

3066/2

PIERWSZA DRUKARNIA PAŃSTWOWA W LUBLINIE

A-6806

1946 20.12.86

OD AUTORA.

Wydając Tacyta dla użytku szkolnego liczę się z trudnościami lektury tego wspaniałego stylisty i dramaturga historii. Wybrałam w miarę możliwości partie łatwiejsze, trudniejsze zaś skomentowałam starannie.

Sądzę, że bezpośrednie zetknięcie się młodzieży z indywidualnością artystyczną i ideową największego historyka Rzymu ma szczególne znaczenie wychowawcze i kształcące, choćby należało pokonywać pewne trudności językowe. Mając w pamięci fakt, iż właśnie lektura Tacyta skłoniła mnie w latach szkolnych do wyboru filologii klasycznej jako przedmiotu studiów uniwersyteckich, oraz pragnąc udostępnić młodzieży lekturę Tacyta przez jak najdalsze obniżenie ceny podręcznika zrzekam się honorarium autorskiego.

S P I S R Z E C Z Y

	Str.
Życie i twórczość Tacyty	6
Życie i twórczość Swetoniusza	8

I. OGÓLNY RZUT OKA NA USTRÓJ RZYMU DO CZASÓW AUGUSTA (Tacitus, Annales, I. 1—2)

11

II. AUGUSTUS

§ 1. Istota pryncypatu (Według T. Zielińskiego: Cesarstwo rzymskie, str. 88 i inn.)	12
§ 2. Działalność budownicza Oktawiana Augusta (Suetonius, Augustus, 28, 29)	15
§ 3. Polityka dynastyczna Augusta (Tacitus, Annales, I. 3)	15

III. TYBERIUSZ

§ 1. Życie rodzinne (Suetonius, Tiberius, 7)	16
§ 2. Zasługi Tyberiusza jako władcy	17
§ 3. Postać Germanika (Tacitus, Annales, I. 33—34)	17
§ 4. Podróż Germanika po Egipcie (Tacitus, Annales, II. 59, 60, 61)	18
§ 5. Żona Germanika wraca ze szczątkami swego męża do Italii (Tacitus, Annales, III, 1)	18
§ 6. Pogrzeb i złożenie Germanika do grobowca Augusta (Tacitus, Annales, III, 2, 4, 6)	19
§ 7. Srogi rząd Tyberiusza pod wpływem Sejana (Tacitus, Annales, IV, 67)	20
§ 8. Tyberiusz na Kapri (Tacitus, Annales, IV, 67)	21
§ 9. Upadek Sejana	21

IV. GAJUS KALIGULA

§ 1. Wstąpienie jego na tron (Suetonius, Caligula, 9, 13, 15)	22
§ 2. Mania wielkości (Suetonius, Caligula, 22)	22

V. KLAUDIUSZ

	Str.
§ 1. Operetkowe wstąpienie na tron Klaudiusza (Suetonius, Claudius, 10)	23
§ 2. Akcja budowlana Klaudiusza (Suetonius, Claudius, 20)	23
§ 3. Polityka wewnętrzna Klaudiusza (Tacitus, Annales, X, 23—24)	24
§ 4. Dodanie przez Klaudiusza nowych liter (Tacitus, Annales, XI, 14, 14)	25
§ 5. Życie prywatne Klaudiusza (Tacitus, Annales, XII, 1, 2, 3, 69)	26

VI. NERO

A. Okres rządów Burrusa i Seneki

§ 1. Charakterystyka Burrusa i Seneki (Tacitus, Annales, XIII, 2)	26
§ 2. Charakterystyka Nerona (Tacitus, Annales, XIII, 3)	27
§ 3. Zabójstwo Agrypiny (Tacitus, Annales, XIV, 4, 5, 8, 9)	27
§ 4. Cyrkowe zamięłowania Nerona (Tacitus, Annales, XIV 14, 15)	29

B. Szaleństwa Nerona

§ 5. Występy cyrkowe Nerona w Neapolu (Tacitus, Annales, XV, 33)	30
§ 6. Pożar Rzymu (Tacitus, Annales, XV, 38, 39, 40, 41)	30
§ 7. Budowa nowego pałacu Nerona (Tacitus, Annales, XV, 42)	32
§ 8. Śmierć Seneki (Tacitus, Annales, XV, 61, 62, 63, 64)	33
§ 9. Kilka myśli Seneki (Epist. ad Luc. 41; De otio, IV; De tranquillitate animi, XVII, VI; Epist. ad Luc. 90)	35
§ 10. Śmierć Petroniusza (Tacitus, Annales, XVI, 18, 19)	35
§ 11. Śmierć Nerona (H. Sienkiewicz, Quo vadis, Epilog)	37

VII. FLAWIUSZE

§ 1. Wstęp Tacyta do Historii (Tacitus, Historiae, I, 2, 3)	39
§ 2. Ogłoszenie cesarzem Wespazjana (Tacitus, Historiae, II, 79)	40
§ 3. Pożar Kapitolu (Tacitus, Historiae, III, 71, 72)	40
§ 4. Senat uchwała oddanie władzy Wespazjanowi (Tacitus, Historiae, IV, 3)	40
§ 5. Uśmierzenie buntu Gallów (Tacitus, Historiae, IV, 54, 74)	41
§ 6. Zdobycie Jerozolimy przez Tytusa (Tacitus, Hist. V, 1, 5, 8, 9, 10, 11, 12; przekład L. Piotrowicza z Kasjusa Diona)	43

VIII. DAJSZE DZIEJE CESARSTWA

§ 1. Ogólna charakterystyka; (K. Morawski, Rzym, str. 128—9)	45
§ 2. Trajan; (Morawski, Rzym, str. 133)	45
§ 3. Hadrian (K. Morawski, Rzym, str. 136 i nn.)	46
§ 4. Myśli Marka Aurelego w przekładzie Reitera)	49

IX. ZDOBYCZE CESARSTWA

(L. Piotrowicz. Dzieje rzymskie, str. 692, 693, 694, 697, 707, 708).	51
--	----

WSTĘP

Życie i twórczość Tacyty

Życie Tacyty. Publius Cornelius Tacitus urodził się w r. 54 po Chr. jako syn rycerza rzymskiego. Otrzymał staranne wykształcenie retoryczne i filozoficzne. Karierę polityczną rozpoczął wnet po śmierci Wespazjana; po śmierci Tytusa został kwestorem, za Domicjana (r. 88) piastował preturę i należał do kolegium kapłańskiego „quindecimviri sacris faciundis“, opiekującego się księgami sybillińskimi. Za Nerwy został konsulem (r. 97). Umarł około r. 120 po Chr., w pierwszych latach panowania Hadriana.

Działalność literacką rozpoczął dość późno, bo dopiero w r. 98 ogłosił swą pracę „De vita et moribus Iulii Agricolae“, biografię swego teścia; dalej w tym samym roku: „De origine, situ, moribus ac populis Germanorum“ zw. po prostu Germanią. Mniej więcej w tym samym czasie ukazuje się jego „Dialogus de oratoribus“. Z kolei przystąpił do pracy większej miary. Są to jego „Historiae“, obejmujące okres dziejów Rzymu od śmierci Nerona (r. 69) do śmierci Domicjana (r. 96). Ksiąg koło 14. Ogłosił je za Trajana. Zachowały się tylko pierwsze

cztery księgi i część piątą. Lecz teraz zapragnął Tacyt sięgnąć jeszcze dalej w głąb dziejów. Owocem tej artystycznej pasji będzie najpiękniejsze i najbardziej wykończone jego dzieło: „Annales“, obejmujące dzieje cesarstwa od śmierci Augusta (Ab excessu divi Augusti — pierwotny tytuł dzieła) aż do śmierci Nerona, w księgach szesnastu. Wydał je na krótko przed śmiercią. Zachowały się: 4 pierwsze księgi, pierwsze rozdziały księgi V, VI bez początku, XI—XVI, z luką na początku XI i na końcu XVI.

C h a r a k t e r y s t y k a T a c y t a . Momentem szczególnie godnym podkreślenia jest okoliczność, iż twórczość literacką rozpoczął Tacyt dopiero po 40 roku życia, kiedy już miał za sobą całą magistraturę, a światopogląd jego przeszedł już próbę życia i to zwycięsko. Ta dojrzałość wewnętrzna ma wielki wpływ na jego dzieła. Przejawiła się ona w pewnej równowadze, sile przekonania, mądrości życiowej, nieraz bardzo gorzkiej (ogólne uwagi o życiu), a przede wszystkim w pełni stosowania wszelkich środków artystycznych oraz w głębi analizy psychologicznej jego postaci. O, bo jest Tacyt pierwszorzędnym malarzem portretów historycznych, maluje je z pasją, soczyście, zapuszcza sondę swej intuicji aż do samego dna duszy osób portretowanych, wydobywa cały tragizm i nędzę ludzkiego istnienia, a nieraz i wielkość człowieczeństwa. W momentach napięcia akcji staje się poetą, wydobywając z języka akcenty najwyższego liryzmu lub patosu. Świetne zaś wykształcenie retoryczne zaopatrzyło go w cały arsenał środków, potęgujących zainteresowanie czytelnika.

W swym światopoglądzie jest przede wszystkim Rzymianinem. Rzymska racja stanu każe mu rezygnować nawet z umiłowania wolności republikańskiej na korzyść uznania ustroju cesarskiego, ona mu każe włożyć w usta Cerialisa, dowódcy wojsk rzymskich w Galii, Hist. IV. 74, słowa niezwyklej głębi, wyrażającej całe wyczucie dla dziejowej roli Rzymu, niemal mistyczne, ona sprawia, iż nawet filozofię traktuje pod kątem przydatności jej dla państwa, więc za złe ma swemu teściowi, iż w młodości zbyt się nią przejął: (Agr. 4) „*Memoria teneo solitum ipsum narrare se prima in iuventa studium philosophiae acrius, ultraque quam concessum Romano ac senatori, hausisse*“. Jako najwyższe zadanie historyka stawia obiektywne przedstawienie prawdy historycznej: „*sine ira et studio*“. Historia ma, według Tacyty, wychowywać naród, wskazując mu drogi jego posłannictwa i najwyższej moralnej doskonałości.

Życie i twórczość Swetoniusza.

W inny zupełnie klimat psychiczny wprowadza nas działalność pisarza Swetoniusza: jakbyśmy ze szczytów górskich schodzili w dolinę pracowitej i bezbarwnej przeciętności. Z wyżyn historii, obejmującej dzieje narodu, schodzimy w ciasne granice biografii, koncentrującej swe spojrzenie wyłącznie na jednej postaci. Oto skrzętny sekretarz Hadriana, Caius Suetonius Tranquillus, koło r. 113 po Chr. wydaje swoje dzieło „*De viris illustribus*“. Koło r. 120 po Chr. słynne — ze względu na temat — żywoty dwunastu cesarów, pra-

wdopodobnie pod tytułem: „De vita duodecim Caesarum“. Godność sekretarza, ab epistulis Latinis, dała mu dużo sposobności sięgnięcia do archiwum cesarskiego. Publikacja żywotów cesarskich była kulminacyjnym punktem jego życia. W r. 122 naraził się z niewiadomych przyczyn na niełaskę Hadriana i stracił urząd przy dworze. Poza wymienionymi powyżej pracami napisał jeszcze szereg innych, z których zostały tylko tytuły. Żywoty cesarskie zachowały się prawie w całości, z dziełka „De viris illustribus“ część tylko, a mianowicie: „De grammaticis et rhetoribus“. Żywoty cesarskie zadedykował Septicjuszowi Klarusowi, swemu przyjacielowi. Wiemy, iż pozostawał Swetoniusz w bardzo przyjaznych stosunkach z Pliniuszem Młodszym aż do jego śmierci. Przyjrzyjmy się bliżej dziełu Swetoniusza. W przeciwstawieniu do Tacyta, szukającego wewnętrznych pobudek czynów człowieka i ukrytych nie-raz dla oka istotnych przyczyn pewnych zdarzeń, w przeciwstawieniu do tacytowskiego zmysłu konstrukcyjnego, Swetoniusza zainteresowanie historyczne ogranicza się do śledzenia zewnętrznego przebiegu życia pewnej osobistości; a że wrodzonym rysem Swetoniusza jest dążność do schematu i zmysł kolekcjonerstwa, więc nie tylko chronologicznie opisuje życie swego bohatera, ale ponadto układa je w szereg szufladek, jak obyczaje, strój, sposób życia, zabawy itd. W ten sposób organiczna całość indywidualności ulega rozbiciu, z którego czytelnik obrazu całości wywołać już nie może. Znamy z czasów ubiegłych biografie Korneliusza Neposa, znamy „żywoty“ współczesnego Swetoniuszowi Plutarcha. Te ostatnie świadczą, iż biografia może być i piękna i ma-

dra. Nie zmienia to faktu, iż od Swetoniusza możemy się spodziewać jedynie skrupulatnego zebrania wszelkich szczegółów i anegdot, dotyczących życia cesarzy. Warto zaznaczyć, że od czasów Swetoniusza biografia zastępuje historię. Szlachetny wyjątek stanowić będzie tylko Ammianus Marcellinus. Anegdota rozpanoszy się odtąd na niwie historiografii, a zainteresowanie dla życia prywatnego zastąpi dawną obywatelską pracę historyka.

dr Janina Pliszczyńska

I. OGÓLNY RZUT OKA NA USTRÓJ RZYMU DO CZASÓW AUGUSTA

I. Urbem Romam a principio reges habuere; libertatem et consulatum L. Brutus instituit. Dictaturae ad tempus sumebantur; neque decemviralis potestas ultra biennium, neque tribunorum militum consulare ius diu valuit. Non Cinnae, non Sullae longa dominatio; et Pompei Crassique potentia cito in Caesarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta discordiis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit. Sed veteris populi Romani prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt; temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrerentur. Tiberii Gaique et Claudii ac Neronis res florentibus ipsis ob metum falsae, postquam occiderant, recentibus odiis compositae sunt. Inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo.

2. Postquam Bruto et Cassio caesis nulla iam publica arma. Pompeius apud Siciliam oppressus, exutoque Lepido, interfecto Antonio, ne Iulianis quidem partibus nisi Caesar dux reliquus, posito triumviri nomine, consulem se ferens et ad tuendam plebem tribunicio iure cententum,

ubi militem donis, populum annona, cunctos dulcedine
 otii pellexit, insurgere paulatim, munia senatus, magis-
 tratum, legum in se trahere, nullo adversante, cum fero-
 cissimi per acies aut proscriptione cecidissent, ceteri nobi-
 5 lium, quanto quis servitio promptior, opibus et honoribus
 extollerentur ac novis ex rebus aucti, tuta et praesentia
 quam vetera et periculosa mallent. Neque provinciae illum
 rerum statum abnuebant, suspecto sentatus populique im-
 perio ob certamina potentium et avaritiam magistratum,
 10 invalido legum auxilio, quae vi, ambitu, postremo pecunia
 turbabantur.

II. AUGUSTUS

§ 1. Istota pryncypatu.

Jaki ustrój dał August odnowionemu przez siebie
 państwu w owym roku przełomowym, kiedy zrzekł się
 nieograniczonych pełnomocnictw, powołując częściowo
 do władzy senat — w r. 27? Oczywiście, skoro chodzi
 • o cesarstwo, to osobą centralną jest w nim cesarz. Jaka
 więc była jego władza? I jak przede wszystkim wyglą-
 dał on sam? Miał berło? Koronę? Złotem haftowany
 płaszcz cesarski? — Nie. To zjawilo się dalej później
 w miarę orientalizacji najwyższej władzy; w naszej zaś
 epoce cesarz wyglądał tak, jak każdy konsul czasów repu-
 blikańskich. A więc toga z purpurowym brzegiem w mie-
 ście Rzymie i w ogóle w środowisku pokojowym, w woj-
 sku zaś pancerz, a na nim płaszcz purpurowy. To było
 jednocześnie symbolem władzy cesarskiej w pierwszych
 stuleciach: miała ona zewnętrzny wygląd władzy repu-
 blikańskiej. A jaki tytuł miał August? Przede wszystkim

nie „rex“: tego terminu, przekłętego od chwili wygnania Tarkwiniuszów, unikano aż do końca. Tytuł „Caesar“, żyjący dotychczas w naszym „cesarz“, niemieckim „Kaiser“ itd., był pierwotnie imieniem własnym, które przysługiwało pierwszemu cesarzowi wskutek jego adopcji przez Juliusza Cezara; po jego śmierci jednak przeszedł i na jego następców, coraz bardziej nabierając znaczenia tytułu. Tytuł Augustus miał — wskutek swego związku z augurium augustum założyciela miasta Romulusa — otaczać osobę cesarza aureolą łaski bożej. Ten tytuł ważniejszy i świętszy od tytułu Caesar, również przysługiwał następcom pierwszego cesarza. Urzędowym zaś jego tytułem był „princeps“, znany już z epoki chwały republiki jako tytuł pierwszego senatora, princeps senatus; wskutek tego nazywamy te pierwsze czasy cesarstwa rzymskiego epoką „pryncypatu“. Jak widać stąd, wszelkich oznak służalczości w tytulaturze unikano; te zjawily się dopiero w epoce orientalizacji. Tyle o osobie cesarza: teraz o jego władzy.

Cesarz, jako źródło i organ władzy, został wprowadzony w ramy konstytucji republikańskiej przez połączenie w jego osobie dwóch magistratur: prokonsulatu i trybunatu. Jako prokonsul miał on imperium tj. władzę wojenną, ale nie w jednej tylko prowincji, jak za republiki, lecz we wszystkich. Odtąd każdą wojnę prowadzi się pod dowództwem każdorazowego komendanta, legata, ale „auspiciis“ cesarza, prawo triumfu przysuguje jemu, i jemu też składają przysięgę żołnierze. Jako trybun ludowy każdoroczny, miał cesarz najwyższą władzę cywil-

ną — potestas w przeciwieństwie do imperium — a to wskutek połączonego z tą władzą ius intercedendi, które było ważne przeciw wszystkim, ale z jednym maleńkim zastrzeżeniem — nie przeciw niemu.

Jeszcze kilka słów o senacie czasów cesarskich. Grzeszył on czasami zbytnią służalczością, temu nie da się zaprzeczyć; pomimo to jednak urok jego przeżył najcięższe czasy, jako czcigodnego spadkobiercy swobód republikańskich. Kiedy zaś zostały zniesione zgromadzenia ludowe, senat odziedziczył w świadomości najlepszych obywateli ich znaczenie jako źródła wyższej władzy. Nie tylko, według wiary wierzących, przez swą konsekrację wprowadzał zmarłych cesarzy do nieba: zasadniczo i żywym kandydatom nadawał władzę cesarską.

Prowincje olbrzymiego imperium były podzielone na dwie kategorie: senackie i cesarskie. Prowincje senackie były podwładne senatowi, który nimi rządził przez swoich namiestników, tj. prokonsulów i propretorów, pozornie jak za czasów republikańskich; prowincje cesarskie były podwładne cesarzowi, który nimi rządził też za pośrednictwem swoich namiestników, tzw. legati pro praetore. Wyglądało to na prawdziwy podział państwa; to też Mommsen nazywa epokę pryncypatu poniekąd słusznie epoką diarchii — „dwuwładztwa“. Ale

1. Cesarz pozostawał jedynym dowódcą sił wojskowych państwa. W tym celu były oddane senatowi tylko te prowincje, które, jako oddalone od pogranicza i pokojowe, nie potrzebowały załóg wojskowych; te zaś, w których stacjonowała armia, były podwładne cesarzowi.

2. Cesarz nie tylko we własnych, ale i w senackich prowincjach miał swoich „prokuratorów“, którzy naturalnie przez rzesze podwładnych urzędników, zbierali podatki, przeznaczone dla skarbu cesarskiego.

§ 2. Działalność budownicza Oktawiana Augusta.

28. Urbem neque pro maiestate imperii ornatam et inundationibus incendiisque obnoxiam excoluit adeo, ut iure sit gloriatus „marmoream se relinquere, quam latericiam accepisset“. Tutam vero, quantum provideri humana ratione potuit, etiam in posterum praestitit.

29. Publica opera plurima exstruxit, e quibus vel praecipua: forum cum aede Martis Ultoris, templum Apollinis in Palatio, aedem Tonantis Iovis in Capitolio. Feri exstruendi causa fuit hominum et iudiciorum multitudo, quae videbatur non sufficientibus duobus etiam tertio indigere. Aedem Martis bello Philippensi pro ultione paterna suscepto voverat. Templum Apollinis in ea parte Palatinae domus excitavit, quam fulmine ictam desiderari a deo haruspices pronuntiarent; addidit porticus cum bibliotheca Latina Graecaque, quo loco iam senior saepe etiam senatum habuit. Quaedam etiam opera sub nomine alieno, nepotum scilicet et uxoris sororisque fecit. Sed et ceteros principes viros saepe hortatus est, ut pro facultate quisque monumentis vel novis vel reffectis et excultis urbem adornarent. Multaque a multis tunc exstructa sunt, sicut a Munatio Planco aedes Saturni, a Cornelio Balbo theatrum, a Statilio Tauro amphitheatrum, a M. vero Agrippa complura et egregia.

§ 3. Polityka dynastyczna Augusta.

3. Augustus subsidia dominationi Claudium Marcellum, sororis filium, admodum adulescentem pontificatu et curuli aedilitate, M. Agrippam, ignobilem loco, bonum militia et victoriae socium, geminatis consulatibus extulit,

mox defuncto Marcello generum sumpsit; Tiberium Neronem et Claudium Drusum privignos imperatoris nominibus auxit, integra etiam tum domo sua. Nam genitos Agrippa Gaium ac Lucium in familiam Caesarum induxerat, necdum posita puerili praexta principes iuventutis appellari, destinari consules specie recusantis flagrantissime cupiverat. Ut Agrippa vita concessit, Lucium Caesarem euntem ad Hispanienses exercitus, Gaium remeantem Armenia et vulnere invalidum mors fato propera abstulit, Drusoque pridem extincto, Nero solus e privignis erat, illuc cuncta vergere: filius, collega imperii, consors tribuniciae potestatis adsumitur omnesque per exercitus ostentatur. At hercule Germanicum, Druso ortum, octo apud Rhenum legionibus imposuit adscirique per adoptionem a Tiberio iussit, quamquam esset in domo Tiberii filius iuvenis, sed quo pluribus munimentis insisteret.

III. TYBERIUSZ

§ 1. Życie rodzinne.

7. Agrippinam, M. Agrippa genitam, duxit uxorem; sublatoque ex ea filio Druso, quamquam bene convenientem dimittere ac Iuliam Augusti filiam confestim coactus est ducere non sine magno angore animi, cum et Agrippinae consuetudine teneretur et Iuliae mores improbare. Sed Agrippinam et abegisse post divortium doluit et semel omnino ex occursum visam adeo contentis et umentibus oculis prosecutus est, ut custoditum sit, ne umquam in conspectum ei posthac veniret. Cum Iulia primo concorditer et amore mutuo vixit, mox dissedit, intercepto communis filii pignore, qui Aquilae natus infans extinctus est. Drusum fratrem in Germania amisit, cuius corpus pedibus toto itinere praegrediens Romam usque pervexit.

§ 2. Zasługi Tyberiusza jako władcy.

Tyberiusz wstąpił na tron po Augustie doskonale przygotowany do ogromu odpowiedzialności, jaka miała odtąd spoczywać na jego barkach; przygotowanie wyborne wnosił zarówno na polu wojskowości, jak w zakresie gospodarki państwowej. Mając za sobą świetne triumfy w Germanii i Pannonii, poszedł jednak po linii, wyznaczonej testamentem Augusta, utrzymania raczej i umocnienia dotychczasowego stanu posiadania Rzymu. W kierowaniu olbrzymim aparatem ówczesnego imperium wykazywał wielką sprężystość i niezmierne poczucie obowiązku.

§ 3. Postać Germanika.

33. Interea Germanico per Gallias census accipienti excessisse Augustum adfertur. Neptem eius Agrippinam in matrimonio pluresque ex ea liberos habebat, ipse Druso fratre Tiberii genitus, Augustae nepos. Quippe Drusi magna apud populum Romanum memoria, credebaturque, si rerum potitus foret, libertatem redditurus; unde in Germanicum favor et spes eadem. Nam iuveni civile ingenium et mira comitas erat.

• 34. Sed Germanicus quanto summae spei propior, tanto impensius pro Tiberio niti; seque et proximos et Belgum civitates in verbe eius adigit.

P o d w u l e t n i c h w a l k a c h G e r m a n i k a
n a d Ł a b ą p r z e n i ó s ł g o T y b e r i u s z n a
W s c h ó d.

§ 4. Podróż Germanika po Egipcie (r. 19 po Chr.).

59. M. Silano L. Norbano consulibus Germanicus Aegyptum proficiscitur causa cognoscendae antiquitatis.
60. Orsus oppido a Canopo. Condidere id Spartani ob sepultum illic rectorem navis Canopum, qua tempestate
- 5 Menelaus Graeciam repetens diversum ad mare terramque Libyam deiectus est. Mox visit (Germanicus) veterum Thebarum magna vestigia. Et manebant structis molibus litterae Aegyptiae, priorem opulentiam complexae. 61. Ceterum Germanicus aliis quoque miraculis intendit animum,
- 10 quorum praecipua Memnonis saxeae effigies, ubi radiis solis icta est, vocalem sonum reddens, disiectasque inter et vix pervias arenas inſtar montium eductae pyramides certamine et opibus regum, lacusque effossa humo, superfluentis Nili receptacula.

§ 5. Żona Germanika wraca z szczątkami swego męża do Italii.

W czasie swej akcji na Wschodzie zmarł nagle Germanikus w r. 19. O ogólnej żałobie po jego śmierci opowiada dramatycznie Tacyt w Ann. III, I:

- 15 Nihil intermissa navigatione hiberni maris Agrippina Corcyram insulam advehitur; litora Calabriae contra sitam. Illic paucos dies componendo animo insumit, violenta luctu et nescia tolerandi. Interim, adventu eius audito, intimus quisque amicorum et plerique militares, ut quique sub Germanico stipendia fecerant, multique etiam ignoti vicinis
- 20 e municipiis ruere ad oppidum Brundisium, quod naviganti

celerrimum fidissimumque adpulsu erat. Atque ubi primum ex alto visa classis, complentur non modo portus et proxima maris, sed moenia ac tecta maerentium turba et rogitantium inter se, silentione an voce aliqua egredientem exciperent. Neque satis constabat, quid pro tempore foret, cum classis paulatim successit. Postquam duobus cum liberis, feralem urnam tenens, egressa navi defixit oculos, idem omnium gemitus; neque discerneres proximos alienos, virorum feminarumve planctus. 5

§ 6. Pogrzeb i złożenie Germanika do grobowca Augusta (r. 20 po Chr.).

2. Miserat duas praetorias cohortes Caesar, addito ut magistratus Calabriae Apulique et Campani suprema erga memoriā filii sui munera fungerentur. Igitur tribunorum centurionumque umēris cineres portabantur; praecedebant incompta signa, versi fasces; atque ubi colonias transgredirentur, atrata plebes, trabeati equites pro opibus loci vestem, odores aliaque funerum sollemnia cremabant. Consules M. Valerius et A. Aurelius et senatus ac magna pars populi viam complevere, disiecti et ut cuique libitum flentes. 10

4. Dies quo reliquiae tumulo Augusti inferebantur modo per silentium vastus, modo ploratibus inquires; plena urbis itinera, conlucentes per campum Martis faces. Illic miles cum armis, sine insignibus magistratus. 6. Tum Tiberius monuit edicto convenisse recenti dolori luctum, sed referendum iam animum ad firmitudinem. Principes mortales, rem publicam aeternam esse. 20 25

§ 7. Srogie rządu Tyberiusza pod wpływem Sejana
(r. 23).

1. C. Asinio C. Antistio consulibus nonus Tiberio annus erat compositae rei publicae, cum repente turbare fortuna coepit, saevire ipse aut saevientibus vires praebere. Initium et causa penes Aelium Seianum, cohortibus praetoriis praefectum. Genitus Vulsiniis patre Seio Strabone, equite Romano, et prima iuventa Gaium Caesarem divi Augusti nepotem sectatus, mox Tiberium variis artibus devinxit. Corpus illi laborum tolerans, animus audax; sui obtegens, in alios criminator; iuxta adulatio et superbia; palam compositus pudor, intus summa apiscendi libido.
2. Vim praefecturae modicam antea intendit, dispersas per urbem cohortes una in castra conducendo. Ut perfecta sunt castra, irrepere paulatim militares animos adeundo, appellando; simul centuriones ac tribunos ipse deligere. Neque senatorio ambitu abstinebat clientes suos honoribus aut provinciis ornandi, facili Tiberio atque ita prono ut socium laborum non modo in sermonibus, sed apud patres et populum celebraret colique per theatra et fora effigies eius interque principia legionum sineret.
3. Ceterum Caesarum domus, iuvenis filius, nepotes adulti moram cupitis afferebant. Placuit a Druso incipere, in quem recenti ira ferebatur. Nam Drusus, impatiens aemuli et animo commotior, orto forte iurgio intenderrat Seiano manus et contra tendentis os verberaverat.
8. Igitur Seianus maturandum ratus deligit venenum, quo paulatim irrepente fortuitus morbus assimilaretur. Id Druso datum per Lygdum spadonem, ut octo post annos cognitum est. Ceterum Tiberius, per omnes valetudinis eius dies, nullo metu an ut firmitudinem animi ostentaret, etiam defuncto

necdum sepulto, curiam ingressus est. Consulesque sede vulgari per speciem maestitiae sedentes honoris locique admonuit, et effusum in lacrimas senatum victo gemitu simul oratione continua erexit.

§ 8. Po stracie syna opuszcza Tyberiusz Rzym i przenosi się na Kapri (r. 26).

67. At Caesar, dedicatis per Campaniam templis, perosus municipia et colonias omniaque in continenti sita Capreas se in insulam abdidit trium milium freto ab extremis Surrentini promunturii diiunctam. Solitudinem eius placuisse maxime crediderim, quoniam importuosum circa mare et vix modicis navigiis pauca subsidia; neque appulerit ququam nisi gnaro custode. Caeli temperies hieme mitis obiectu montis quo saeva ventorum arcentur; aestas in favonium obversa et aperto circum pelago peramoena; prospectabatque pulcherrimum sinum, antequam Vesuvius mons ardescens faciem loci verteret. Tum Tiberius duodecim villarum nominibus et molibus insederat, quanto intentus olim publicas ad curas, tanto occultiores in luxus et malum otium resolutus.

§ 9. Upadek Sejana (r. 31).

Potęga Sejana dobiegła kresu w r. 31. Wskutek pewnych okoliczności plany niecnego prefekta wyszły na światło dzienne. Rozkaz Tyberiusza złożenia godności, wyrok senatu, skazujący na śmierć, natychmiastowe niemal jego wykonanie — oto błyskawiczny przebieg tej tragedii. Teraz dopiero dowiaduje się Tyberiusz o okolicznościach,

towarzyszących śmierci jego syna. Własny ból topi w potokach krwi skazańców za różne uchybienia, aż wreszcie w r. 37 umiera samotny, zdradzony, zamknięty w sobie.

IV. GAJUS KALIGULA

§ 1. Wstąpienie jego na tron i pierwszy rok jego rządów (r. 37).

9. Caligulae cognomen castrensi ioco traxit, quia manipulario habitu inter milites educabatur.

13. Imperium adeptus populum Romanum voti compotem fecit, exoptatissimus princeps maximae parti provincialium ac militum, quod infantem plerique cognoverant, sed et universae plebi urbanae ob memoriam Germanici patris miserationemque prope afflictae domus. 15. Incendebat et ipse studia hominum omni genere popularitatis. 16. Magistratibus liberam iurisdictionem et sine sui appellatione concessit. 21. Opera sub Tiberio semipfecta, templum Augusti theatrumque Pompei absolvit.

§ 2. Mania wielkości.

22. Hactenus quasi de principe, reliqua ut de monstro narranda sunt. Compluribus cognominibus adsumptis (nam et „pius“ et „castrorum filius“ et „pater exercituum“ et „optimus maximus Caesar“ vocabatur) divinam maiestatem asserere sibi coepit; datoque negotio, ut simulacra hominum religione et arte praeclara, inter quae Olympi Iovis, apportarentur e Graecia, quibus capite dempto suum imponeret, partem Palatii ad forum usque promovit, atque aede Castoris et Pollucis in vestibulum transfigurata, consistens saepe inter fratres deos, medium adorandum se adeuntibus exhibebat. Templum etiam numini suo proprium et sacerdotes et excogitatissimas hostias instituit. Cum Capiolino Iove secreto fabulabatur, modo insusurrans ac praebens invicem aurem, modo clarius nec sine iurgiis.

V. KLAUDIUSZ

(41 r. — 54 r.)

§ 1. Operetkowe wstępienie na tron Klaudiusza.

10. Quinquagesimo anno imperium cepit mirabili casu. Exclusus inter ceteros ab insidiatoribus Gaï, in diaetam, cui nomen est Hermaeum, recesserat; neque multo post rumore caedis exterritus prorepsit ad solarium proximum interque praetenta foribus vela se abdidit. Latentem discurrens forte gregarius miles, animadversis pedibus, et studio sciscitandi, quisnam esset, agnovit extractumque et prae metu ad genua sibi accidentem imperatorem salutavit. Hinc ad alios commilitones fluctuantes nec quidquam adhuc quam frementes perduxit. Ab his lecticae impositus et in castra delatus est tristis ac trepidus, miserante obvia turba quasi ad poenam raperetur insons. Receptus intra vallum inter excubias pernoctavit, aliquanto minore spe quam fiducia. Nam consules cum senatu et cohortibus urbanis forum Capitoliumque occupaverant asserurti communem libertatem; accitusque et ipse per tribunos plebis in curiam ad suadenda quae viderentur, „vi se et necessitate teneri“ respondit. Verum postero die et senatu signiore, in exsequendis conatibus per taedium ac dissensionem diversa censentium et multitudine, quae circumstabat, unum rectorem iam et nominatim exposcente, armatos iurare in nomen suum passus est.

§ 2. Akcja budowlana Klaudiusza.

20. Opera magna potius necessariaeque quam multa perfecit, sed vel praecipua: ductum aquarum a Gaio inchoatum, portumque Ostiensem, a divo Iulio saepius destinatum ac proptem difficultatem omissum. Claudiae aquae gelidos et uberes fontes, simulque rivum Anienis novi lapideo opere in urbem perduxit divisitque in plurimos et ornatissimos lacus. Portum Ostiae exstruxit circumducto dextra sinistraque brachio et ad

introitum profundo iam solo mole obiecta; quam quo stabilius fundaret, navem ante demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat advectus, congestisque pilis superposuit altissimam turrem in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos
5 ignes cursum navigia dirigerent.

§ 3. Polityka wewnętrzna Klaudiusza w stosunku do ludów imperium (r. 48).

23. A. Vitellio L. Vipstano consulibus, cum de suplen-
do senatu agitaretur primoresque Galliae quae Comata ap-
pellatur foedera et civitatem Romanam pridem adsecuti, ius
adipiscendorum in urbe honorum expeterent, multus ea su-
10 per re variusque rumor. Et studiis diversis apud principem
certabatur adseverantium non adeo aegram Italiam ut sena-
tum suppeditare urbi suae nequiret. Quin adhuc memorari
exempla quae priscis moribus ad virtutem et gloriam Ro-
mana indoles prodiderit. Quem ultra honorem residui nobi-
15 lium, aut si quis pauper e Latio senator foret? Oppleturos
omnia divites illos, quorum avi proavique, hostilium na-
tionum duces, exercitus nostros ferro vique ceciderint, divum
Iulium apud Alesiam obsederint. Fruerentur sane vocabulo
civitatis: insignia patrum, decora magistratuum ne vulga-
20 rent. 24. His atque talibus haud permotus princeps et sta-
tim contra disseruit et vocato senatu ita exorsus est: „Maio-
res mei, quorum antiquissimus Clausus origine Sabina simul
in civitatem Romanam et in familias patriciorum adsci-
tus est, hortantur uti paribus consiliis in re publica ca-
25 pessenda, transferendo huc quod usquam egregium fuerit.
Num paenitet Balbos ex Hispania nec minus insignes viros
e Gallia Narbonensi transisse? Manent posteriores eorum nec
amore in hanc patriam nobis concedunt. At conditor nostri

imperii Romulus tantum sapientia valuit, ut plerosque populos eodem die hostes, dein cives habuerit. Ac tamen, si cuncta bella recenseas, nullum brevius spatio quam adversus Gallos confectum; continua inde ac fida pax. Iam moribus, artibus, adfinitatibus nostris mixti aurum et opes suas inferant 5
potius quam separati habeant. Omnia, patres conscripti, quae nunc vetustissima creduntur, nova fuere: plebei magistratus post patricos, Latini post plebeios, ceterarum Italiae gentium Latinos, Inveterascet hoc quoque, et quod hodie exemplis tuemur, inter exempla erit“. 10

§ 4. Dodanie przez Klaudiusza nowych liter
w alfabecie i ogólne uwagi Tacyta o rozwoju pisma.

13. Ac novas litterarum formas addidit vulgavitque, comperto Graecam quoque litteraturam non simul coeptam absolutamque. 14. Primi per figuras animalium Aegyptii sensus mentis effingebant et litterarum semet inventores perhibent; inde Phoenicas, quia mari praepollebant, intulisse Graeciae gloriamque adeptos, tamquam reppererint, 15
quae acceperant. Quippe fama est Cadmum classe Phoenicum vectum rudibus adhuc Graecorum populis artis eius auctorem fuisse. At in Italia Etrusci ab Corinthio Demarato, Aborigines Arcade ab Euandro didicerunt; et forma 20
litteris Latinis, quae veterrimis Graecorum. Sed nobis quoque paucae primum fuere, deinde additae sunt. Quo exemplo Claudius tres litteras adiecit, quae usui imperitante eo, post oblitteratae, aspiciuntur etiam nunc in aere publico per fora ac templa fixo. 25

§ 5. Życie prywatne Klaudiusza.

Gdy żona Klaudiusza, Waleria Messalina, swym skandalicznym życiem zaczęła budzić powszechne zgorszenie, w r. 48 została stracona.

I. Caede Messalinae convulsa principis domus, orto apud libertos certamine, quis deligeret uxorem Claudio, coniugum imperiis obnoxio. Nec minore ambitu feminae exarserant: suam quaeque nobilitatem, formam, opes contendere ac digna tanto matrimonio ostentare. Sed maxime ambigebatur inter Lolliam Paulinam et Iuliam Agrippinam Germanico genitam; huic Pallas, illi Callistus fautores aderant. 2. At Pallas id maxime in Agrippina laudare, quod Germanici nepotem secum traheret. 3. Praevaluere haec adiuta Agrippinae illecebris.

W dążeniu do zapewnienia tronu swemu synowi nie cofa się Agrypina przed usunięciem największej przeszkody: swego własnego męża, któremu przy pomocy trucicielki Lokusty przyprawia zabójczą potrawę. Klaudiusz ginie wśród męczarni.

VI. NERO

(54 r. — 68 r.)

A. OKRES RZĄDÓW BURRUSA I SENEKI

§ 1. Charakterystyka Burrusa i Seneki.

Ibatur in caedes, nisi Burrus et Annaeus Seneca obviam issent. Hi rectores imperatoriae iuventae et (rarum in societate potentiae) concordēs, diversa arte ex aequo pollebant, Burrus militaribus curis et severitate morum, Seneca prae-

ceptis eloquentiae et comitate honesta, iuvantes invicem, quo facilius lubricam principis aetatem, si virtutem aspernaretur, voluptatibus concessis retinerent.

§ 2. Charakterystyka Nerona.

Die funeris (dom. Claudii) laudationem eius princeps exorsus est, dum antiquitatem generis, consultatus ac triumphos maiorum enumerabat, intentus ipse et ceteri; liberalium quoque artium commemoratio et nihil regente eo triste rei publicae ab externis accidisse pronis animis audita; postquam ad providentiam sapientiamque flexit, nemo risui temperare, quamquam oratio a Seneca composita multum cultus praeferret, ut fuit illi viro ingenium amoenum et temporis eius auribus accommodatum. Adnotabant seniores primum ex iis qui rerum potiti essent Neronem alienae facundiae eguisse. Nam dictator Caesar summis oratoribus aemulus; et Augusto prompta ac profluens, quae deceret principem, eloquentia fuit. Tiberius artem quoque callebat, qua verba expenderet, tum validus sensibus aut consulto ambiguus. Etiam Gaii Caesaris turbata mens vim dicendi non corruptit. Nec in Claudio, quoties meditata dissereret, elegantiam requireres. Nero puerilibus statim annis vividum animum in alia detorsit: caelare, pingere, cantus aut regimen equorum exercere; et aliquando carminibus pangendis inesse sibi elementa doctrinae ostendebat.

§ 3. Zabójstwo Agrypiny przez zbirów Nerona.

W r. 58 pojawiła się na dworze cesarskim Sabina Poppea. Powzięła ona ambitny plan doprowadzenia Nerona do małżeństwa. Widząc, że nie osiągnie tego za życia Agri-

piny, zaczyna Nerona podburzać przeciw matce. Intrygi i złe podszepty Poppei sprawiły wreszcie, iż Neron powziął straszliwy plan zamordowania własnej matki.

4. Igitur Nero Baias matrem elicit. Venientem dehinc obuius in litora excepit manu et complexu ducitque Baulos. Id villae nomen est. Stabat inter alias navis ornatior, tamquam id quoque honori matris daretur. Ac tum invitata ad epulas erat, ut occultando facinori nox adhiberetur.

5. Noctem sideribus illustrem et placido mari quietam quasi convincendum ad scelus dii praebuere. Nec multum erat progressa navis, duobus e numero familiarium Agrippinam comitantibus, ex quis Crepereius Gallus haud procul gubernaculis adstabat. Acerronia super pedes cubitantis reclinis paenitentiam filii et reciperatam matris gratiam per gaudium memorabat, cum dato signo ruere tectum loci multo plumbo grave, pressusque Crepereius et statim examinatus est: Agrippina et Acerronia eminentibus lecti parietibus ac forte validioribus quam ut oneri cederent protectae sunt. Nec dissolutio navigii sequebatur, turbatis omnibus et quod plerique ignari etiam conscios impediabant. Verum Acerronia, imprudentia dum se Agrippinam esse utque subveniretur matri principis clamat, contis et remis et quae fors obtulerat navalibus telis conficitur; Agrippina silens eoque minus adgnita (unum tamen vulnus umero excepit) nando, deinde occursu lenunculatorum Lucrinum in lacum vecta, villae suae infertur.

Tu dopiero zrozumiała, iż padła ofiarą podstęp. Jedy-
nym chyba wyjściem będzie udać, iż niczego się nie domy-
śla. Wysyła więc wyzwolenca Agerma z listem do syna,
donosząc mu o szczęśliwym swym ocaleniu. Nero tymcza-
sem miota się wśród wściekłości i obawy przed zemstą

matki. Wreszcie jeden z wyzwolenców, Anicetus, podejmuje się zamordowania Agrypiny.

8. Anicetus villam statione circumdat refractaque
ianua obvios servorum abripit, donec ad fores cubiculi ve-
niret; cui pauci adstabant, ceteris terrore irrumpentium
exterritis. Cubiculo modicum lumen inerat et ancillarum
una, magis ac magis anxia Agrippina quod nemo a filio ac
ne Agermus quidem: aliam fore laetae rei faciem; nunc so-
litudinem ac repentinos strepitus et extremi mali indicia.
Abeunte dehinc ancilla „Tu quoque me deseris“ prolocuta
respicit Anicetum trierarcho Herculeio et Obarito centu-
rione classiario comitatum; ac, si ad visendum venisset, re-
fotam nuntiaret, sin facinus patraturus, nihil se de filio cre-
dere; non imperatum parricidium. Circumsistunt lectum per-
cussōres et prior trierarchus fusti caput eius afflixit. Iam in
mortem centurioni ferrum destringenti protendens uterum
„Ventre ferī“ exclamavit multisque vulneribus confecta
est. 9. Hunc sui finem multos ante annos crediderat Agrip-
pina contempseratque. Nam consulenti super Nerone res-
ponderunt Chaldaei fore ut imperaret matremque occide-
ret; atque illa „Occidat“ inquit, „dum imperet“.

§ 4. Cyrkowe zamiłowania Nerona.

14. Vetus illi cupido erat curriculo quadrigarum insi-
tere nec minus foedum studium cithara ludicrum in modum
canere. Concertare equis regium et antiquis ducibus factita-
tum memorabat idque vatum laudibus celebre et deorum
honori datum Enimvero cantus Apollini sacros, talique
ornatu adstare non modo Graecis in urbibus, sed Romana
apud templa numen praecipuum et praescium. Clausumque

valle Vaticana spatium, in quo equos regeret haud promisco
spectaculo; mox ultro vocari populus Romanus laudibusque
extollere, ut est vulgus cupiens voluptatum et, si eodem
princeps trahat, laetum. 15. Ne tamen adhuc publico the-
atro dehonestaretur, institut ludos Iuvenalium vocabulo.
Non nobilitas cuiquam, non aetas aut acti honores impedi-
mento, quo minus Graeci Latinive histrionis artem exerce-
rent. Postremus ipse scaenam incedit, multa cura temptans
citharam et praemeditans assistentibus phonascis. Accesse-
rat cohors militum, centuriones tribunique et maerens
10 Burrus ac laudans.

Burrus umiera jednak w r. 62 i z tą chwilą słabnie
również wpływ Seneki.

B. SZALEŃSTWA NERONA

§ 5. Występy cyrkowe w Neapolu i zapowiedź występów Nerona w Grecji (r. 64).

33. C. Laecanio M. Licinio consulibus acriore in dies
15 cupidine adigebatur Nero promiscas scaenas frequentandi:
nam adhuc per domum aut hortos cecinerat Iuvenalibus
ludis, quos ut parum celebres et tantae voci angustos sperne-
bat. Non tamen Romae incipere ausus Neapolim quasi
Graecam urbem delegit: inde initium fore ut transgressus
20 in Achaïam insignisque et antiquitus sacras coronas adeptus
maiore fama studia civium eliceret.

§ 6. Pożar Rzymu i zachowanie się Nerona (r. 64).

38. Sequitur clades, forte an dolo principis incertum,
sed omnibus quae huic urbi per violentiam ignium accide-
runt gravior atque atrocior. Initum in ea parte circi ortum
25 quae Palatino Caelioque montibus contigua est, ubi per ta-

bernas simul coeptus ignis et statim validus ac vento citus
 longitudinem circi corripuit. Neque enim domus munimentis
 saeptae vel templa muris cincta aut quid aliud morae inter-
 iacebat. Impetu pervagatum incendium plana primum, 5
 deinde in edita adsurgens et rursus inferiora populando,
 antiit remedia velocitate mali et obnoxia urbe artis itineribus
 hucque et illuc flexis atque enormibus vicis, qualis vetus
 Roma fuit. Ad hoc lamenta paventium feminarum, fessa
 aetate aut rudis pueritiae, quique sibi quique aliis consule-
 bant, dum trahunt invalidos aut opperiuntur, pars mora, 10
 pars festinans, cuncta impediabant. Postremo, quid vitarent,
 quid peterent ambigui, complere vias, sterni per agros;
 quidam amissis omnibus fortunis, diurni quoque victus,
 alii caritatē suorum, quos eripere nequiverant, quamvis pa-
 tente effugio interiere. Nec quisquam defendere audebat, 15
 crebris multorum minis restinguere prohibentium, et quia
 alii palam faces iaciebant atque sibi auctorem vociferaban-
 tur, sive ut raptus licentius exercerent seu iussu. 39. Eo in
 tempore Nero Antii agens non ante in urbem regressus est
 quam domui eius, qua Palatium et Maecenatis hortos con- 20
 tinuaverat, ignis propinquaret. Neque tamen sisti potuit,
 quin et Palatium et domus et cuncta circum haurirentur.
 Sed solacium populo exturbato ac profugo campum Martis
 ac monumenta Agrippae, hortos quin etiam suos patefecit
 et subitaria aedificia extruxit, quae multitudinem inopem 25
 acciperent; subvectaque utensilia ab Ostia et propinquis
 municipiis pretiumque frumenti minutum usque ad ternos
 nummos. Quae quamquam popularia in irritum cadebant,
 quia pervaserat rumor ipso tempore flagrantis urbis inisse
 eum domesticam scaenam et cecinisse Troianum excidium, 30

praesentia mala vetustis cladibus assimilantem. 40. Sexto demum die apud imas Esquilias finis incendio factus, pruritis per immensum aedificiis ut continuae violentiae campus et velut vacuum caelum occurreret. Necdum positus metus
5 aut redierat plebi spes: rursum grassatus ignis patulis magis urbis locis. Plusque infamiae id incendium habuit quia praediis Tigellini Aemilianis proruperat videbaturque Nero condendae urbis novae et cognomento suo appellandae gloriam quaerere. Quippe in regiones quattuordecim Roma di-
10 viditur, quarum quattuor integrae manebant, tres solo tenus deiectae: septem reliquis pauca tectorum vestigia supere-
rant, lacera et semusta. 41. Domuum et insularum et templorum quae amissa sunt numerum inire haud promptum fuerit; sed vetustissima religione: aedes Statoris Iovis, delu-
15 brum Vestae cum Penatibus populi Romani exusta; iam opes tot victoriis quaesitae et Graecarum artium decora, exin monumenta ingeniorum antiqua et incorrupta.

§ 7. Budowa nowego palacu Nerona.

48. Ceterum Nero usus est patriae ruinis exstruxitque domum, in qua haud proinde gemmae et aurum miracula
20 essent, solita pridem et luxu vulgata, quam arva et stagna et in modum solitudinum hinc silvae, inde aperta spatia et prospectus, magistris et machinatoribus Severo et Celere, quibus ingenium et audacia erat etiam quae natura denegavisset per artem temptare et viribus principis illudere. Nam-
25 que ab lacu Averno navigabilem fossam usque ad ostia Tiberina depressuros promiserant squalenti litore aut per montes adversos.

Zarządzenia budowlane po pożarze.

43. Ceterum urbis quae domui supererant non, ut post Gallica incendia, nulla distinctione nec passim erecta, sed dimensis vicorum ordinibus et latis viarum spatiis cohibitaque aedificiorum altitudine ac patefactis areis additisque porticibus, quae frontem insularum protegerent. Ea ex utilitate accepta, decorem quoque novae urbi attulere. 5

§ 8. Śmierć Seneki (r. 65).

Nadchodzi wreszcie moment, gdy Seneki obecność staje się zbyt krępująca dla Nerona; nadarzyła się przy tym okazja niebywale dogodna. Oto spisek przeciwko Neronowi, zawiązany przez niejakiego Kalpurniusza Pizona, uległ ujawnieniu. Na liście ofiar znalazł się również wychowawca i minister Nerona, Seneka, podejrzany o udział w spisku.

61. Misit (scilicet: Nero) ad Senecam unum ex centurionibus qui necessitatem ultimam denuntiaret. 62. Ille interritus poscit testamenti tabulas; ac denegante centurione conversus ad amicos, quando meritis eorum referre gratiam prohiberetur, quod unum iam et tamen pulcherrimum habeat imaginem vitae suae, relinquere testatur, cuius si memores essent, bonarum artium famam fructum constantis amicitiae laturos. Simul lacrimas eorum modo sermone, modo intentior in modum coërcentis ad firmitudinem revocat, 10 15
rogitans ubi praecepta sapientiae, ubi tot per annos meditata ratio adversum imminetia? Cui enim ignaram fuisse saevitiam Neronis? Neque aliud superesse post matrem fratremque interfectos quam ut educatoris praeceptorisque

necem adiceret. 63. Ubi haec atque talia velut in commune
disseruit, complectitur uxorem et paululum adversus prae-
sentem fortitudinem mollitus rogat oratque temperaret do-
lora neu aeternum susciperet, sed in contemplatione vitae
5 per virtutem actae desiderium mariti solaciis honestis tole-
raret. Illa contra sibi quoque destinata mortem adseverat
manumque percussoris exposcit. Tum Seneca gloriae eius
non adversus, simul amore, ne sibi unice dilectam ad iniu-
rias relinqueret, „Vitae“ inquit „delenimenta monstraveram
10 tibi, tu mortis decus mavis: non invidebo exemplo. Sit huius
tam fortis exitus constantia penes utrosque par, claritudinis
plus in tuo fine“. Post quae eodem ictu braccia ferro exsol-
vunt. Seneca, quoniam senile corpus et parco victu tenuatum
lenta effugia sanguini praebebat, crurum quoque et popli-
15 tum venas abruptit; saevisque cruciatibus defessus, ne do-
lore suo animum uxoris infringeret atque ipse visendo eius
tormenta ad impatientiam delaberetur, suadet in aliud cu-
biculum abscedere. Et novissimo quoque momento suppedi-
tante eloquentia advocatis scriptoribus pleraque tradidit,
20 quae in vulgus edita eius verbis invertere supersedeo.
64. At Nero nullo in Paulinam proprio odio, ac ne glisceret
invidia crudelitatis, iubet inhiberi mortem. Hortantibus mi-
litibus servi libertique obligant brachia, premunt san-
guinem, incertum an ignarae. Seneca interim, durante tractu
25 et lentitudine mortis, Statium Annaeum, diu sibi amicitiae
fide et arte medicinae probatum, orat provisum pridem ve-
nenum, quo damnati publico Atheniensium iudicio extin-
guerentur, promeret; adlatumque hausit frustra, frigidus
iam artus et cluso corpore adversum vim veneni. Postremo
30 stagnum calidae aquae introiit, respergens proximos servo-

rum addita voce libare se liquorem illum Iovi liberatori. Exin balneo illatus et vapore eius exanimatus sine ullo funeris sollempni crematur. Ita codicillis praescripserat, cum etiam tum praedives et praepotens supremis suis consuleret.

§ 9. Kilka myśli Seneki.

Propria virtus est in vite fertilitas. In homine quoque id laudandum est, quod ipsius est. Familiam formosam habet et domum pulchram, multum serit, multum fenerat; nihil horum in ipso est, sed circa ipsum. Lauda in illo, quod nec eripi potest nec dari, quod proprium hominis est. Quaeris quid sit? animus et ratio in animo perfecta. Rationale enim animal est homo. Quid est autem, quod ab illo ratio haec exigit? rem facillimam, secundum naturam suam vivere. 5 10

Solemus dicere summum bonum esse secundum naturam vivere: natura nos ad utrumque genuit, et contemplationi rerum et actioni. 15

Multum in se recedendum est: conversatio enim dissimilium bene composita disturbat et renovat affectus et quidquid imbecillum in animo nec percuratum est exulcerat. Miscenda tamen ista et alternanda sunt, solitudo et frequentia. Illa nobis faciet hominum desiderium, haec nostri, et erit altera alterius remedium: odium turbae sanabit solitudo, taedium solitudinis turba. 20

Inspicere debemus primum nosmet ipsos, deinde ea quae aggrediemur negotia, deinde eos, quorum causa aut cum quibus. Ante omnia necesse est se ipsum aestimare, quia fere plus nobis videmur posse quam possumus. 25

Quis dubitare, mi Lucili, potest, quin deorum immortalium munus sit quod vivimus, philosophiae quod bene vivimus?

§ 10. Śmierć Petroniusza (r. 65).

Nero wyzbywa się nie tylko najzaciejszych ludzi wśród najwyższych warstw społeczeństwa, lecz i co wy-

tworniejszych towarzyszy zabaw, zbyt go krępujących. Coraz silniej za to ulega wpływom ludzi pospolitych i bez sumienia.

18. De C. Petronio pauca supra repetenda sunt. Nam illi dies per somnum, nox officiis et oblectamentis vitae transigebatur; utque alios industria, ita hunc ignavia ad famam protulerat, habebaturque non ganeo et profligator, ut plerique sua haurientium, sed erudito luxu. Ac dicta factaque eius, 5 quanto solutiora et quandam sui neglegentiam praeferentia, tanto gratius in speciem simplicitatis accipiebantur. Proconsul tamen Bithyniae et mox consul vigentem se ac parem negotiis ostendit. Dein revolutus ad vitia seu vitiorum imitatione inter paucos familiarium Neroni adsumptus est, elegantiae arbiter, dum nihil amoenum et molle affluentia putat, nisi quod ei Petronius approbavisset. Unde invidia Tigellini quasi adversus aemulum et scientia voluptatum potio- 10 rem. Ergo crudelitatem principis, cui ceterae libidines cedebant, aggreditur, amicitiam Scaevini Petronio obiectans, corrupto ad indicium servo ademptaque defensione et maiore parte familiae in vincla rapta. 19. Forte illis diebus Campaniam petiverat Caesar et Cumas usque progressus Petronius illic attinebatur; nec tulit ultra timoris aut spei moras. Neque tamen praeceps vitam expulit, sed 20 incisas venas, ut libitum, obligatas aperire rursum et alloqui amicos, non per seria aut quibus gloriam constantiae peteret. Audiebatque referentes nihil de immortalitate animae et sapientium placitis, sed levia carmina et faciles versus. Servorum alios largitione, quosdam verberibus affecit. Iniiit 25 epulas, somno indulsit, ut quamquam coacta mors fortuitae similis esset. Ne codicillis quidem, quod plerique pereuntium,

Neronem aut Tigellinum aut quem alium potentium adulatorus est, sed flagitia principis sub nominibus exoletorum feminarumque et novitatem cuiusque stupri perscripsit atque obsignata misit Neroni.

§ 11. Ostatnie posunięcia Nerona i jego śmierć (r. 68).

Z początkiem r. 68 niezadowolenie z szaleństw Nerona doszło do takiego napięcia w społeczeństwie, że już sytuacji tej opanować Neron nie zdołał. Wojsko wypowiedziało posłuszeństwo, senat ogłosił Nerona wrogiem ojczyzny, a na jego miejsce wybrał sędziwego namiestnika północnej Hiszpanii, Sulpicjusza Galbę.

„Faon ofiarował mu schronienie w swojej willi, leżącej za bramą Nomentańską. Po chwili siedli na koń i okrywszy głowy płaszczami, pomknęli ku krańcom miasta. Noc bladła. Na ulicach panował już jednak ruch, zwiastujący nadzwyczajność chwili. Żołnierze to pojedynczo, to małymi oddziałami rozsypali się po mieście. Przejeżdżając koło obozu pretorianów, usłyszeli grzmiące okrzyki na cześć Galby. Neron zrozumiał na koniec, że zbliża się godzina śmierci. Opanował go przestach i wyrzuty sumienia. Mówił, że widzi przed sobą ciemność w kształcie czarnej chmury, z chmury zaś owej wychylają się ku niemu twarze, w których poznaje matkę, żonę i brata.

O świcie byli w willi Faona. Tam wyzwolenicy nie ukrywali mu już dłużej, że czas umrzeć, więc kazał kopać dla siebie dół i leżał na ziemi, by mogli wziąć miarę dokładną. Lecz na widok wyrzucanej ziemi, ogarnął go strach. Tłusta twarz jego pobladła, a na czole osiadły mu, na kształt kropel rannej rosy, krople potu. Począł zwłóczyć. Głosem za-

razem drżącym i aktorskim oświadczył, że chwila jeszcze nie nadeszła, poczem znów ją cytować. W końcu prosił, by go spalono. „Jakiż artysta ginie!” powtarzał jakby ze zdumieniem.

Tymczasem przybył goniec Faona z doniesieniem, że senat wydał już wyrok i że „parricida” ma być ukarany wedle dawnego zwyczaju.

— Jaki to zwyczaj? — spytał zbielełymi ustami Neron.

— Szyję ci chwycą w widły i zasmagają cię na śmierć, a ciało wrzucą w Tyber — odrzekł szorstko Epafrodyt.

On zaś roztworzył płaszcz na piersiach.

— A więc czas! — rzekł, spojrzawszy w niebo.

I jeszcze raz powtórzył:

— Jakiż artysta ginie!

W tej chwili rozległ się tętent koni. To centurion na czele żołnierzy przybywa po głowę Ahenobarba.

— Spiesz się! — zawołali wyzwoleńcy.

Neron przyłożył nóż do szyi, lecz kłuł się tylko dłonią bojaźliwą i widać było, że nigdy nie ośmieli się zagłębić ostrza. Wówczas niespodzianie Epafrodyt popchnął mu rękę i nóż wszedł aż po głównię, a jemu oczy wyszły na wierzch, straszne, ogromne, przerażone“.

VII. FLAWIUSZE

§ 1. Dramatyczny wstęp Tacyty do jego dzieła „Historiae“.

I. Initium mihi operis Servius Galba iterum Titus Vinius consules erunt. Mihi Galba, Otho, Vitellius nec beneficio nec iniuria cogniti. Dignitatem nostram a Vespasiano

inchoatam, a Tito auctam, a Domitiano longius provectam non abnuerim: sed incorruptam fidem professis neque amore quisquam et sine odio dicendus est. Quod si vita suppeditet, principatum divi Nervae et imperium Traiani, uberiores securioremque materiam, senectuti seposui, rara temporum felicitate ubi sentire quae velis et quae sentias dicere licet.

2. Opus aggredior opimum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum: quattuor principes ferro interempti, trina bella civilia, plura externa ac plerumque permixta; prosperae in Oriente, adversae in Occidente res; turbatum Illyricum, Galliae nutantes, perdomita Britannia et statim missa: coortae in nos Sarmatarum ac Sueborum gentes, nobilitatus cladibus mutuis Dacus, mota prope etiam Parthorum arma falsi Neronis ludibrio. Iam vero Italia novis cladibus vel post longam saeculorum seriem repetitis afflicta: haustae aut obrutae urbes, fecundissima Campaniae ora; et urbs incendiis vastata, consumptis antiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus incenso. Pollutae caerimoniae, plenum exiliis mare, infecti caedibus scopuli. Atrocius in urbe saevitum: nobilitas, opes, omissi gestique honores pro crimine et ob virtutes certissimum exitium. Corrupti in dominos servi, in patronos liberti; et quibus deerat inimicus per amicos oppressi.

3. Non tamen adeo virtutum sterile saeculum ut non et bona exempla prodiderit. Comitatae profugos liberos matres, secutae maritos in exilia coniuges, supremae clarorum virorum necessitates fortiter toleratae et laudatis antiquorum mortibus pares exitus. Praeter multiplices rerum humanarum casus caelo terraque prodigia et fulminum monitus, et futurorum praesagia, laeta, tristia, ambigua, mani-

festa; nec enim umquam atrocioribus populi Romani
 cladibus magisve iustis indiciis approbatum est non esse
 curae deis securitatem nostram, esse ultionem!

§ 2. Ogłoszenie cesarzem Wespazjana (r. 69, 3 lipca).

79. Initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexan-
 5 driae coeptum, Calendis, Iuliis. Isque primus principatus
 dies in posterum celebratus. Cuncta impetu militum acta non
 parata contione, non coniunctis legionibus.

W czasie wojny domowej między zwolennikami Wes-
 pazjana, a żołnierzami Witeliusza, ci ostatni oblegli stronni-
 ków Wespazjana na Kapitolu. Wśród tych zaciekłych walk
 spłonął Kapitol.

§ 3. Pożar Kapitolu.

71. Hic ambigitur, ignem tectis oppugnatores iniece-
 rint, an obsessi. Inde lapsus ignis in porticus appositas aedi-
 10 bus; mox sustinentes fastigium aquilae vetere ligno traxerunt
 flammam alueruntque. Sic Capitolium clausis foribus inde-
 fensum et indireptum conflagravit. 72. Id facinus post con-
 ditam urbem luctuosissimum foedissimumque rei publicae
 populi Romani accidit, nullo externo hoste, propitiis, si per
 15 mores nostros liceret, deis, sedem Iovis Optimi Maximi aus-
 picato a maioribus pignus imperii conditam, quam non Por-
 senna dedita urbe neque Galli capta temerare potuissent,
 furore principum excindi.

§ 4. Senat uchwala oddanie władzy Wespazjanowi (r. 69).

3. At Romae senatus cuncta principibus solita Vespa-
 20 siano decernit, laetus et spei certus; quippe sumpta per

Gallias Hispaniasque civilia arma, motis ad bellum Germaniis, mox Illyrico, postquam Aegyptum, Iudaeam Syriamque et omnes provincias exercitusque lustraverant, velut expiato terrarum orbe cepisse finem videbantur; addidere alacritatem Vespasiani litterae tamquam manente bello scriptae. Ea prima specie forma; ceterum ut princeps loquebatur, civilia de se, et rei publicae egregia. Nec senatus obsequium deerat: ipsi consulatus cum Tito filio, praetura Domitiano et consulare imperium decernuntur.

5

§ 5. Uśmierzenie buntu Gallów (r. 70).

Księżę Batawów, Juliusz Cywilis, nad dolnym Renem, stanął otwarcie na czele ruchu narodowego powstańczego, snując ambitne plany założenia własnego państwa w Galii północnej. Przykład jego pociągnął celtyckie plemiona Trewerów i Lingonów, które z początkiem r. 70 również chwyciły za broń. Na czele ruchu powstańczego stanęli u Trewerów: Juliusz Klassykus i Juliusz Tutor, u Lingonów Juliusz Sabinus, wszyscy trzech członkowie możnych rodów gallickich.

54. Audita interim per Gallias Germaniasque mors Vitellii duplicaverat bellum. Nam Civilis ommissa dissimulatione in populum Romanum ruere, Vitellianae legiones vel aeternum servitium quam imperatorem Vespasianum malle. Galli sustulerant animos. Sed nihil aeque quam incendium Capitoli, ut finem imperio adesse crederent, impulerat. Captam olim a Gallis urbem, sed integra Iovis sede mansisse imperium; fatali nunc igne signum caelestis irae datum et possessionem rerum humanarum Transalpinis gentibus portendi superstitione vana Druidae canebant.

10

15

Kiedy pod dowództwem Kw. Petyliusza Cerialisa zjawiła się nad Renem nowa armia rzymska, powstanie upadło w r. 70.

Przemowa Cerialisa do zbuntowanych Gallów.

74. Regna bellaque per Gallias semper fuere donec in nostrum ius concederetis. Nos, quamquam totiens lacesiti, iure victoriae id solum vobis addidimus, quo pacem tuemur; nam neque quies gentium sine armis neue arma sine stipendiis neque stipendia sine tributis haberi queunt; cetera in
5 communi sita sunt. Ipsi plerumque legionibus nostris praesidetis, ipsi has aliasque provincias regitis; nihil separatum clausumve. Et laudatorum principum usus ex aequo quamvis procul agentibus: saevi proximis ingruunt. Quomodo
10 sterilitatem aut nimios imbres et cetera naturae mala ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt, donec homines, sed neque haec continua et meliorum interventu pensantur. Nam pulsus, quod di prohibeant, Romanis quid aliud quam bella omnium inter se gentium existent? Octin-
15 gentorum annorum fortuna disciplinaque compages haec coaluit, quae convelli sine exitio convellentium non potest; sed vobis maximum discrimen, penes quos aurum et opes, praecipuae bellorum causae. Proinde pacem et urbem, quam victi victoresque eodem iure obtinemus, amate, colite; mo-
20 neant vos utrisque fortunae documenta ne contumaciam cum pernicie quam obsequium cum securitate malitis“.

Tali oratione graviora metuentes composuit erexitque.

§ 6. Zdobyćcie Jerozolimy przez Tytusa (r. 70).

1. Eiusdem anni principio Caesar Titus, perdomandae Iudaeae delectus a patre. Tres eum in Iudaea legiones, vetus Vespasiani miles, excepere. Addidit e Syria duodecimam, comitabantur viginti sociae cohortes, octo equitum alae et auxilia regis Antiochi validaque et solito inter accolae odio infensa Iudaeis Arabum manus. His cum copiis fines hostium ingressus composito agmine, cuncta explorans paratusque decernere, haud procul Hierosolymis castra facit. 8. Magna pars Iudaeae vicis dispergitur, habent et oppida; Hierosolyma genti caput. Illic immensae opulentiae templum. Ad fores tantum Iudaeo aditus, limine praeter sacerdotes arcebantur. 9. Romanorum primus Cn. Pompeius Iudaeos domuit templumque iure victoriae ingressus es; inde vulgatum nulla intus deum effigie vacuum sedem et inania arcana. Muri Hierosolymorum diruti, delubrum mansit. Mox civili inter nos bello, postquam in dicionem M. Antonii provinciae cesserant, rex Parthorum Pacorus Iudaea potitus interfectusque a P. Ventidio et Parthi trans Euphraten redacti; Iudaeos C. Sossius subegit. Regnum ab Antonio Herodi datum victor Augustus auxit. Sub Tiberio quies; dein iussi a C. Caesere effigiem eius in templo locare arma potius sumpserunt, quem motum Caesaris mors diremit. Claudius, defunctis regibus aut ad modicum redactis, Iudaeam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit. 10. Duravit tamen patientia Iudaeis usque ad Gessium Florum procuratorem; sub eo bellum ortum. Missu Neronis Vespasianus fortuna fama et egregiis ministris intra duas aestates cuncta camporum omnesque praeter Hierosolyma urbes victore exercitu tenebat. Proximus annus civili bello intentus

quantum ad Iudaeos per otium transiit. Augebat iras quod soli Iudaei non cessissent; simul manere apud exercitus Titum ad omnes principatus novi eventus casusve utile videbatur. 11. Igitur castris, ut diximus, ante moenia Hierosolymorum positis instructas legiones ostentavit. 12. Provide-
rant conditores ex diversitate morum crebra bella; inde cuncta quamvis adversus longum obsidium. Atque per avaritiam Claudianorum temporum empto iure muniendi struxere inuros in pace tamquam ad bellum.

„Miasto posiadało potrójne mury, licząc w to i obwarowanie świątyni. Z czasem jednak Rzymianie opanowali zewnętrzny mur i rozłożywszy się obozem w środku między dwoma obwarowanymi poczęli przypuszczać szturm do drugiego muru. Mimo, że Tytus ogłosił obrońcom bezkarność, ci trwali dalej w uporze, a jeńcy ich i zbiegowie psuli skrycie wodę Rzymianom, mordowali ludzi, których gdzie samotnie dopadli. Tytus więc już więcej nikogo z nich nie przyjmował. Nie poddali się nawet, gdy mur machinami oblężniczymi został rozwalony, lecz bardzo wielu, którzy przez wyłom usiłowali się wdrzeć, wycięli. Aby z większej odległości przeszkadzać Rzymianom w zbliżaniu się, podpalili niektóre pobliskie budynki, lecz przez to uszkodzili mur i wbrew swej woli spalili równocześnie obwarowanie świątyni, tak, że wejście do świątyni stało się Rzymianom otworem. Mimo to ci zabobonnym powodowani strachem nie wtargnęli natychmiast, lecz dopiero, gdy Tytus zmuszać ich począł, posunęli się naprzód. Lecz Żydzi z tym większym zapalem ich odpierali, jak gdyby jakie szczęście niespodziewane znaleźli w tym, że mogą zginąć pod świątynią, walcząc w jej obronie i nie

wpierw ulegli, choć słabi liczebnie z wielką przewagą walczyli, aż jedna część świątyni stanęła w płomieniach. Wówczas bowiem jedni ochotnie sami się na miecze rzymskie rzucali, drudzy wzajemnie się mordowali, inni samobójczą ginęli śmiercią, niektórzy nawet do ognia wskakiwali. Wszyscy więc mieli wrażenie, zwłaszcza zaś oni sami, jakoby to była nie zguba, lecz zwycięstwo, ocalenie i szczęście, iż giną razem z świątynią. W ten sposób upadła Jerozolima w sam dzień Saturna (sobota), który jeszcze i teraz święcą Żydzi uroczyscie.

VIII. DALSZE DZIEJE CESARSTWA

§ 1. Charakterystyka ogólna.

Już w pierwszym wieku cesarstwa, mimo szeregu złych cesarzy, wyrwały się z duszy Pliniusza Starszego słowa podziwu dla tej immensa Romanae pacis maiestis. A kiedy pod sam koniec wieku, po śmierci ostatniego z Cezarów, oszołomionych wielkością stanowisk, z Nerwą człowiek uczciwy i rozumny zasiadł na tronie, aby go przekazać wielkiemu Trajanowi, nowe słońce zdawało się wschodzić nad światem. Tacyt nazywa ten czas „najszcześliwszą epoką”: beatissimum saeculum. I gdy się przypomni, że w tym drugim wieku po Chr. na tronie Cezarów z kolei zasiadali: Trajan, Hadrian, Antoninus Pius i Marek Aureli, możnaby u Tacyta przyjąć i stwierdzić ducha jasnowidzenia.

§ 2. Trajan.

Mówiliśmy, że Tacyt witał panowanie Trajana gorącymi wyrazami uznania i podziwu. Cesarz ten, panujący od r. 98 do 117, był pierwszym władcą nieitalskiego pochodzenia na tronie. Z jego wstąpieniem zawiął jakiś świeży powiew w ogromnym organizmie państwa, świeża krew ożywiła jakoby krew dawną

i przyspieszyła tętno serca rzymskiego. Po miękkiej polityce zewnętrznej ostatnich cesarzy, teraz znów rozwinął się zdobywczy sztandar Rzymu, a legiony, które w ostatnich czasach brodziły nieraz we krwi domowej rozterki, postępują znów w zwycięskim pochodzie poza Dunaj do Dacji i poza Eufrat, aby nowe prowincje, Armenię i Mezopotamię, przyłączyć do państwa. Ten cesarz z Hiszpanii pochodzący, jest ostatnim wskrzesicielem starorzyskiego ducha z jego hartem i tęgością, głowa jego wygolona, o dziwnie ostrych rysach przypomina popiersia przeszłości. Podziwiamy po dziś dzień na Forum Trajana kolumnę, przedstawiającą w rzeźbie triumfy dzielnego władcy; wznosi się ona jako ostatni pomnik chwały rzymskiego oręża. Literatura też ożywiona męskim technieniem panującego zdobywała się na ostatnie hartowne wyrazy w dziełach Tacyty, które są śpiewem łabędzim starorzyskiej duszy i starorzyskiej twardości.

§ 3. Hadrian.

Urodził się Hadrian w Rzymie w r. 76 po Chr. Rodzina jednak Eliuszów, z której pochodził, osiadła była już na dwięście lat przed końcem rzeczypospolitej w Hiszpanii, w mieście południowym, leżącym przy Sewilli, zwanym Italika. Miasto to dwu znakomitych cesarzów dało Rzymowi, Trajana i Hadriana. Przebija w tym znaczenie i przewaga prowincji, która za cesarstwa wzrastała ciągle, uwydatnia się mianowicie stanowisko prowincji Hiszpanii, która w duchowym życiu i dziejach Rzymu bardzo wybitną odgrywała rolę. Romanizacja nigdzie nie zrobiła tak wielkich postępów, jak na Pirenejskim półwyspie; mianowicie południe uległo było w znacznej części rzymskiej cywilizacji i wykazywało dużo miast o prawach, pełnych obywatelstwa, kwitujących dobrobytem, jak Sewilla, Korduba, Italika i Gades. Niwa dziewicza i urodzajna zaznaczyła się niebawem znakomitymi umysłami na kartkach rzymskiego piśmiennictwa. Z Korduby pochodził jeden z najsutbelniejszych krytyków Rzymu,

Annaeus Seneca, jego synem był sławny filozof epoki Nerona, błyskotliwy w myśli i stylu Seneka młodszy, jego wnukiem poeta patetyczny Lukanus, w którego pełnych heksametrach znać prawie grandezę ciśniejszej ojczyzny, której krew miał w żyłach. Z Błbibilis w Hiszpanii pochodził dalek dowcipny, choć służalczy wierszopis Domicjańskiego dworu, Martialis i też sama ziemia wydała wreszcie znakomitego prozaika, Kwintyliana, wzór rzymskiej jasności w myśli i słowie. Jak na jeden wiek, spora to wiązanka talentów i umysłowych zdolności.

W galerii popiersi cesarskich każdy zwiedzający zatrzyma się przy głowie tego cesarza, uderzającej odmiennością od poprzednich typów. Po twarzach ostrych, wygolonych zupełnie, jak głowa Trajana, spotykamy u Hadriana po raz pierwszy zarost. Odtąd zwyczaj noszenia bród się ustala; widzimy to samo u najbliższych następców, Antoninusa i Marka Aureliusza. Zręszą z głowy Hadriana każdy od razu wyczyta, że był to człowiek niezwykły. Nie ma w niej wprawdzie tej ostrości rzymskiej, która w popiersiach poprzedników uderza, tego silnie zaznaczonego narodowego indywidualizmu, który tak świetnie komentuje historię i ducha rzymskiego, jest przeciwnie jakieś zmiękczenie tonu, które tę twarz upodabnia i zbliża do twarzy nowożytnych ludzi; jakiś powiew ogólnoludzki i powiew cywilizacji, która wyrównywa wszelkie odrębności, startł z tej głowy ostrości narodowe. Mamy tu twarz człowieka rozumnego, myślącą bardzo i przemyślaną, pełnia cywilizacji wywarła na niej pewne znużenie. Wielki pesymizm człowieka przerafinowanej kultury przebija z jego lekkich przedśmiertnych wierszyków. Znamy kilka głosów, przemawiających z wyżyn tronu cesarskiego w przedzgonnej godzinie. August pytał się na łożu śmiertelnym otoczenia, zali dobrze życia sztukę odegrał, a pytanie to znamienne jest u człowieka, u którego wszystko było przemyślane i obmyślane zimną rozważą. Nero, kończący orgię na tronie, drapuje się jeszcze w śmierci w przybory aktora, i woła: „Co za artysta ze mną umiera“. W Hadriana przedgrobowym wyznaniu mamy jednak najindywidualniejsze rysy znużonego

życiem i niezbadanymi jego tajemnicami człowieka. W przededniu śmierci kreślił on w swych notatkach wierszyk do swej duszy:

Duszyczko moja tkliwa i ruchliwa,
Gościu ty ciała mego i drużko,
Co pójdziesz teraz w krainy ciemności,
Twarde i nagie i pełne błądności,
A żartów zwykłych stroić już nie będziesz.

Vanitas vanitatum Pisma Św. znalazło taki wyraz w tej animula vagula. Wierszyk ten w wielkiej swojej prostocie uwidacznia nam głęboką melancholię wieku.

Że go w Rzymie nie lubiano, stwierdzają to objawy opinii po jego zgonie. Na brak tej sympatii składały się rozmaite przyczyny, przyczyniał się dalej w wielkiej mierze kosmopolityczny strój cesarza. Ten „Graeculus“ na tronie Cezarów, władający językiem Hellenów z początku lepiej, niż łacińskim, rozmiłowany w Palladzie ateńskiej, nawet epigonom hartownych Kwirytów wydawać się musiał dziwnym i nieswojskim. Ale to, co u Rzymian uchodziło za obłąd i zboczenie, nam, obejmującym następnych wieków dzieje, może się przedstawić w kształcie faktu wielkiej dziejowej doniosłości. Z Hadrianem stanął u szczytu imperium władca, który w osobie swej zespolił obydwie cywilizacje panujące współczesnego świata, do zbliżenia się i spójni tych dwu cywilizacji stanowczo się przyczynił. Dla ognisk tych cywilizacji, ich tworców i kierunków, ma on żywy interes, otacza je troskliwą opieką, i to tłumaczy w części życie artystyczne i prądy literackie ówczesnej epoki. Na polu architektury zdziałano najwięcej. Hadrian jest niewątpliwie najczynniejszym budowniczym całych dziejów. Rzym otrzymał z ręki Hadriana wspaniałe pomniki, uderzające wielkością i majestatem: wielka rotunda Panteonu, Zamek św. Anioła, świątynia Wenery i Romy. Ale najznakomitszą działalność rozwinął Hadrian w ulubionych swoich Atenach. Hadrian w Atenach zbudował nową część miasta od wschodu, zappełnił ją monumen-

talnymi gmachami, wśród których sterczała najwynioślej wielka Jowisza Olimpijskiego świątynia, zaczęta kiedyś przez Pizystrata w VI w. przed Chr. Po 700 latach wreszcie Hadrian przyłożył stanowczo rękę do dzieła, które, jak katedra kolońska, przez tyle wieków o to dąpomiąć się musiała. Pod koniec swego życia zajęty był cesarz budową swej willi w Tivoli, która na jednym miejscu style różnorodne przeszłości miała zjednoczyć, odżywiać w cesarzu wspomnienia podróży. Były tam gmachy ateńskie i egipskie, były nawet jakieś naśladowania Hadesu.

— *Semper in omnibus varius.*

§ 4. Myśli Marka Aurelego.

Każdej chwili starannie dbaj o to, jako Rzymianin i jako mężczyzna, byś działał w swym zakresie z pełną a nieudaną godnością i miłością i swobodą i zachowaniem sprawiedliwości i byś zapewnił sobie niezależność od wszelkich innych myśli. Zapewnisz zaś ją sobie, jeżeli będziesz każdą pracę wykonywał, jakoby ostatnią w życiu, tak, by była wolna od wszelkiej nierozwagi i rażącej niezgody z nakazami rozumu i od obłudy i samolubstwa i niezadowolenia z losu. Widzisz, jak mało jest warunków, po których spełnieniu można pędzić życie miłe i bogobojne. Bogowie bowiem nie więcej nie będą żądali od tego, który to zachowuje (ks. II, p. 5).

Nie ma nieszczęśliwszej istoty nad człowieka, który koło wszystkiego się kręci i wnętrzości ziemi (jak mówią) bada i wysuwa wnioski o tym, co się dzieje w duszach bliźnich, a nie widzi, że mu wystarcza jedynie obcowanie z duchem wewnątrz siebie i szczerą dla niego służba. Służba zaś jego — to utrzymywać go wolnym od namiętności i nierozwagi i niezadowolenia z tego, co się dzieje z woli bogów i ludzi. Co bowiem z nieba jest, jest czcigodne dla doskonałości; czyny ludzkie miłe dla pokrewieństwa, a czasem jakby i politowania godne dla braku poznania złego i dobrego. A ślepotą to nie mniejsza, niż

ta, która nie pozwala rozróżniać rzeczy białych od czarnych (ks. II, p. 13).

Ćwicz władzę wnioskowania. Od niej to przede wszystkim zawisło, by w twej woli nie powstała myśl niezgodna z prawem natury i organizacją stworzenia rozumnego. Ta zaś objawia się rozważą w sądach, życzliwością dla ludzi i posłuszeństwem dla bogów (ks. III, p. 9).

Wola w człowieku jest to to, co siebie samo do działania pobudza i sobą kieruje i samo siebie takim czyni, jakim być chce, i sprawia, że każde zdarzenie takim mu się przedstawia, jakim ono chce (ks. VI, p. 8).

Miastem i ojczyzną, jako Antoninowi, jest mi Rzym, jako człowiekowi — świat. To więc tylko jest dla mnie dobre, co jest pożyteczne dla tych państw (ks. VI, p. 44).

Jest właściwe człowiekowi miłować i tych, którzy go czymś dotknęli. A dzieje się to, gdy się rozważy, że są to bliźni, a grzeszą wskutek nieświadomości, i że wnet i ty i on pomrzecie, a przede wszystkim dlatego, że ci nic złego nie zrobił. Woli twej bowiem nie uczynił gorszą, niż była przedtem (ks. VII, p. 22).

Nie patrz na wolę innych ludzi; ale patrz wprost tam, dokąd cię prowadzi natura, i to wszechnatura przez wypadki twego życia, a twoja — drogą twych obowiązków. Obowiązki zaś wypływają u każdego z jego organizacji. Dla istot rozumnych zostały stworzone istoty inne tak, jak we wszystkim zresztą to, co gorsze, dla tego, co lepsze, a istoty rozumne dla siebie nawzajem. Cechą więc przewodnią organizacji człowieczej jest dążność do życia społecznego (ks. VII, p. 55).

W pracy nie bądź pobieżny; w rozmowie nie przelatuj z przedmiotu na przedmiot; myślami się nie baw; w duszy nie bądź nigdy ciasnym, ani się nie unoś; w życiu nie czuj braku czasu wolnego (ks. VIII, p. 51).

IX. ZDOBYCZE CESARSTWA

Zespolonemu wśród strasliwego rozlewu krwi światu starożytnemu dało cesarstwo, jakby na usprawiedliwienie podboju, to, co stanowi pierwszy i nieodzowny warunek wszelkiego postępu gospodarczego i kulturalnego — najdłuższy w dziejach świata okres niczym niemal niezamąconego pokoju. Dobrodziejstwo pokoju zostało przez podbite ludy drogo niewątpliwie opłacone, bo utratą wolności politycznej, niemniej przecież przyznać należy, że polityki ucisku narodowego wobec pokonanych Rzymianie nigdy nie uprawiali. W samym systemie rządzenia, który za rzeczypospolitej skutkiem nadużyć urzędników i dzierżawców dochodów państwowych wyradzał się w najstrasznieszłą samowolę, wniosło cesarstwo niezmiernie korzystną zmianę przez roztoczenie bacznej, a surowej kontroli nad funkcjonariuszami państwa. Konflikty, jakie się wyłaniały między cesarzem a senatem, wykroczenia i szaleństwa władców w rodzaju Kaliguli, Nerona czy Kommoda, dotyczyły zazwyczaj arystokrację senatorską w Rzymie, dla mas ludności miały natomiast tylko powierzchowne znaczenie. Toż taki Tyberiusz czy Domicjan, osławieni jako srodzy tyrani, byli równocześnie sumiennymi, o los poddanych szczególnie dbałymi władcami. Dziełem cesarstwa była też potężna rozbudowa sieci komunikacyjnej. Dobrodziejstwa „pokoju rzymskiego“ oceniali w pełni już i współcześni. Niezmiernie wymownym świadectwem w tym względzie jest mowa greckiego retora Eliusza Arystydesa (z czasów Antonina Piusa, który, sławiąc zasługi Rzymian, tymi słowami kreślił obraz ówczesnego świata: „Wy (Rzymianie) urzeczywistniliście w zupełności powszechnie powtarzane zdanie, że ziemia jest matką wszystkich i wspólną ojczyzną wszystkich. Czy Grek, czy barbarzyńca może się teraz wszędzie z łatwością poruszać, czy ze swym mieniem, czy też i bez niego, zupełnie jakby się z ojczyzny do ojczyzny przenosił. Nie budzą dziś grozy ani cylicyjskie przesmyki, ani piaszczyste pustynie Arabii, ani góry niedostępne, ani rzeki olbrzymiej wielkości, ani hordy

barbarzyńców; wystarczy być Rzymianinem, co więcej, jednym z waszych poddanych, aby być bezpiecznym. Wymierzyliście świat cały, sprzęgliście mostami rzeki, poznosiliście góry, a wyrównaliście ziemię, zapętniliście osadami pustynie, prawami i obyczajami wszystko uregulowaliście“.

* * *

A jeśli po wiekach załame się potęga organizmu rzymskiego, to spełnią się prorocze słowa Tacyta:

— *Nam pulsus, quod di prohibeant, Romanis quid aliud quam bella omnium inter se gentium existent?*

PORTRETY CESARZY RZYMSKICH

OBJAŚNIENIA

U w a g a : Cyfry na marginesie Objasnień oznaczają strony tekstu łacińskiego, cyfry wewnątrz objaśnień oznaczają wiersze tekstu. Skrócenia: dom. = domyślne; tłum. = tłumacz; zam. = zamiast.

I.

1. **urbem Romam** nazwa miasta, które dla Tacyta stanowi centrum zainteresowania, umieszczona jest na samym początku działu. Pierwsze zdanie jest heksametrem. — 3. **ad tempus** d o r y w c z o. — **decemviralis potestas** w ścisłym znaczeniu, jako urząd, trwała istotnie tylko dwa lata: 451—450 przed Chr. — 4. **tribunorum militum consulare ius** w latach 444—367. — 5. **non Cinnae, non Sullae** dominatio Cinnae tj. okres jego konsulat: od 87 r. do 84 przed Chr.; dominatio Sullae tj. okres jego dyktatury: od r. 82 do 79 przed Chr. — 6. **potentia... arma** pierwszy triumwirat opierał się na wpływach osobistych, drugi na sile oręża. — 9. **claris scriptoribus** zam. a claris scriptoribus. — 13. **florentibus ipsis** za ich życia. — 13. **falsae** (dzieje) sfalszowane, zniekształcone. — 14. **compositae** za barwienie. — 17. **et extrema** i to tylko sam koniec jego panowania. — 19. **oppressus** złamany, o śmierci Pompejusza Tacyt nie wspomina, już politycznie przestał istnieć. — 19. **exutoque** w znaczeniu: pozbawić potęgę, znaczenia. — 20. **interfecto Antonio** pośrednio, zmuszając go raczej do samobójstwa. — 2. **annona** od czasów reformy Grakchów każdy obywatel, zamieszkały w Rzymie, miał prawo miesięcznie otrzymać po niższej cenie do 5 miar pszenicy, a później nawet za darmo.

Cezar wyznaczył, jako liczbę osób korzystających z tej darywizny — 150.000, August podniósł ją do przeszło 200.000. Oprócz tego w czasach cesarstwa przy różnych okazjach lud utrzymywał różne dary od władców. — 6. **opibus** w znaczeniu: bogactwo. — 11. **legum**: dowodem ciągle procesy de pecuniis repetundis.

II.

- 15 11. **pro ultione paterna** Oktawian był adoptowanym synem Juliusza Cezara. — 12. **excitavit** jako synonim do aedificavit. —
16 25. **loco** zam. origine. — 3. **integra etiam tum domo sua** przed śmiercią Agryppy, Druzusa i wnuków. — 6. **specie** tu w znaczeniu pozo ru pewnej czynności. — 16. **insisteret** dom. Augustus.

III.

18. **sublatoque ex ea filio** Druso — a gdy mu syna urodziła. — 18. **quamquam bene convenientem** chociaż dobrze z sobą żyli. — 20. **consuetudo** wyraz ten tutaj ma silne zabarwienie uczuciowe. — 21. **et A. abegisse post divortium doluit** szyk: et post divortium doluit Agrippinam abegisse. — 22. **ex occursu** przypadkowo spotkawszy. —
26. **intercepto** w znaczeniu amisso. — 26. **pignore** rękojmi
17 spójni małżeńskiej. — 10. **tanto impensius pro Tiberio niti** tym usilniej działała na korzyść Tyberiusza. — 4. **qua tempestate** = quo tempore. — 8. **opulentia** potęga. — 15. **hiberni maris** mimo pory zimowej. —
18 17. **violenta... et nescia...** gwałtowna w... i nieopano-
19 wana w... — 2. **ex alto** na pełnym jeszcze morzu. — 2. **proxima maris** morze tuż przy brzegu; pewnie pokryte było łódkami. — 10. **addito...** dom. mandato. — 11. **suprema...munera** ostatni hołd. — 15. **pro opibus loci** wedle zamożności okolicy. — 19. **modo per silentium vastus, modo plorantibus inquires** „już ciszą pustynny, już szlochami wzburzony“. (Okęcki. Roczniki Tacyty, przekład). — 2. **compositae rei publicae** spokojnego stanu

państwa. — 8. *sui tu genetivus* zaimka zwrotnego, jako przedmiot w stosunku do obtego. — 9. *in alios criminator* wobec innych napastliwy w oskarżeniach, podmiotem tu Sejan. — 9. *palam compositus* na zewnątrz układny, (a). — 10. *summa* w tym wypadku: tron. — 10. *vim... intendit* znaczenie... wzmocnił. — 11. *per urbem* w różnych punktach Rzymu. — 14. *neque senatorio ambitu abstinencebat* i wtrącał się nawet w zakres działalności senatu, obdarzając swoich klientów... *ambitus* łączy się z *ornandi*. — 16. *facili Tiberio atque ita prono* tym bardziej wobec przychyłnej dlań postawy Tyberiusza tak dalece... — 20. *cupitis* rzeczownikowo, jako pojęcie abstrakcyjne. — 23. *contra* przysłówkowo. — 27. *valetudinis eius* = *morbi eius*. — 27. *nullo metu an ut... ostentaret* czy dlatego, że nie odczuwał istotnie żadnej obawy, czy... — 2. *per speciem maestitiae* dla okazania smutku siedli na zwykłych miejscach senatorskich. — 2. *honoris locique admonuit* przypominał im o miejscu należnym ich godności. — 8. *solitudinem eius* dom. wyspy. — 10. *pauca subsidia* mało dogodnych miejsc na przystanie. — 11. *gnaro* za wiedzą. — 11. *caeli temperies* klimat. — 12. *saeva ventorum* = *saevi venti*. — 12. *in favonium obversa* wystawiony (a, e) na działanie wiatru zachodniego. — 13. *prospectabat* dom. wyspa. — 16. *intentus publicas ad curas* gorliwy w trosce o państwo. — 17. *malus, a, um* grzeszny, a. — 18. *resolutus* pochopny.

21

IV.

1. *manipulario habitu* w stroju prostego żołnierza. — 3. *P. R. voti compotem fecit* spełnił najgorętsze życzenia ludu rzymskiego. — 4. *exoptatissimus* jako imiesłów. — 4. *maximae parti* tu *dativus* spełnia myślowo funkcję *ablativi*. — 7. *prope afflictae domus* gen. *obiectivus*. Istotnie ród Juliuszów był już wygasającym rodem. 16. *datoque*

22

negotio, ut simulacra... apportarentur: orzeczenie. — 20. **transfigurata** przebudowawszy. — 21. **medium adorandum se exhibebat** kazał sobie oddawać cześć po społu z bogami. — 22. **numini suo proprium** dla uczczenia swej boskiej istoty.

V.

- 23 2. **Gai** dom. Caligulae. — 3. **recesserat** schronił się. — 6. **gregarius miles** szeregowiec. — 7. **ad genua... accidere** przypaść do kolan. — 9. **fluctuare** wahać się. — 9. **nec quidquam** i jedynie. — 11. **miserante obvia** turba wśród ogólnego współczucia przechodniów. — 13. **minore spe quam fiducia** bardziej pewny siebie, niż by mógł się spodziewać. — 15. **asserturi communem** libertatem: celem... — 16. **ad suadenda quae viderentur** dla wyrażenia swego na tę sprawę zapatrywania. — 18. **per taedium ac dissensionem...** drugi rzeczownik wyraża właściwie przyczynę tego stanu, jaki oznacza pierwszy rzeczownik. — 24. **saepius destinatum** nieraz już planowany. — 27. **lacus** zbiorniki. — 1. **profundo...** solo na głębi. — 1. **ad introitum** dom. portus. — 1. **mole obiecta** w poprzek rzuciwszy groblę. — 2. **ante** przysłówko-wo. — 2. **obeliscus** sprowadzony z Egiptu na rozkaz Kaliguli, umieszczony został na Watykanie w cyrku Nerona, ten sam, który dziś oglądamy na placu św. Piotra. — 7. **Comata** zaalpejska z wyjątkiem Narbonensis. — 10. **apud principem certabatur** wobec cesarza toczono spór. — 10. **studiis diversis** namiętnie broniąc odmiennych punktów widzenia. — 11. **adseverantium** jedni twierdzili..., stanowisko drugiej strony rozwinięte zostało w przemówieniu cesarza. — 11. **aegram** wyczerpana. — 12. **quin** bardzo silne zaprzeczenie: przeciwnie. — 12. **adhuc** dotychczas jeszcze... — 13. **ad virtutem et gloriam** hendiadys. 13. **Romana indoles** rzymska tężyzna. — 14. **residui nobilium** niedobitki rodów rzymskich. — 18. **sane** w znaczeniu przyzwalającym. — 19. **vulgare** pospolitować. —

21. **maiores mei...** w znaczeniu: przykład moich przodków. — 24. **uti** jako czasownik. — 5. **inferant potius quam separati habeant** niechaj raczej dorzucą do ogólnego dorobku, niżby mieli używać sami. — 11. **vulgavit** rozpowszechnił. — 12. **litteratura** alfabety. — 14. **sensus mentis** pojęcia. — 14. **effingebant** wyobrażali. — 14. **semet perhibent** siebie samych podają za... — 15. **inde Phoenicas** nagły ten acc. c. inf. podkreśla mityczność wątku w przeciwstawieniu do zdania poprzedniego, stwierdzającego fakt. — 20. **et forma litteris Latinis** dom. eadem erat. — 23. **tres litteras** odwróconą digamę *F* dla u spółgłoskowego, antisigmę *o* dla *bs ips*, wreszcie dla *y* znak +. — 23. **imperitante eo** za jego rządów. — 24. **post** = postea. — 3. **obnoxio** powolnemu... — 3. **ambitus** pragnienie współzawodnictwa. — 4. **quaeque contendere** każda przeciwstawiała wszystkim innym. — 6. **maximae ambigebatur** najzaciętsza walka wrzała między... — 7. **huic... illi... fautores aderant** jedną... drugą... popierali.

VI.

11. **ibatur** zanosilo się na... — 11. **obviam issent** gdyby nie przeciwdziałali temu. — 12. **rarum in societate potentiae** rzadki wypadek, gdy przyjdzie dzielić się wpływami. — 13. **ex aequo** jednak. — 14. **militaribus curis** doświadczeniem wojuskowym. — 1. **comitate honesta** swym znacnym towarzysstwem. — 2. **lubricus** skłonny do wybryków. — 3. **voluptatibus concessis** tj. takimi, które nie mogły wyrządzić szkody ani państwu, ani czcigodnym osobistościom. — 3. **retinerent** utrzymywać w korbach. — 6. **intentus** porównaj z Wergiliusza początkiem II księgi Eneidy: „Conticue re omnés intén tique óra tené bant“. — 6. **liberalium quoque artium**: napisał trzy duże dzieła historyczne, jedno po łacinie, dwa po grecku. — 7. **regente eo** porównaj: imperitante eo. — 9. **postquam... flexit** skoro przeszedł do... — 10. **multum**

- cultus praeferret** wykazywała wiele kunsztu. — 11. **ut** jako że. — 11. **temporis eius auribus** smak literacki epoki. — 12. **adnotabant** robili uwagi. — 17. **exenderet** odważał każde słowo. — 17. **tum** a nadto. — 17. **validus sensibus** zdolny do wyrażenia tego formułowania pojęć. — 17. **consulto ambigus** świadomie wykrętny. — 18. **turbata mens** brak równowagi psychicznej. — 4. **honoris matris** dla uczczenia matki. — 5. **facinori** zabójstwo matki. — 9. **ex quis** = **ex quibus**. — 11. **per gaudium** radośnie. — 18. **imprudentia** *abl.* **causae** i odnosi się do **clamitat**. — 23. **villae suae inferitur** do owej willi Bauli. — 6. **laetae rei faciem** zapowiedź pomyślnej nowiny. — 7. **extremi mali** eufemistyczne określenie śmierci. — 10. **Ac** po tym słowie **dom. dixit**. — 11. **nihil se de filio credere** zupełnie nie wierzy, aby to było z syna polecenia. — 12. **non imperatum parricidium** w słowie **imperatum** tkwi właściwie myśl: on nie mógł nakazać (matkobójstwa). — 21. **ludicrum in modum** jak aktor sceniczny. — 22. **regium** godne króla. — 23. **celebre** = **celebratum**. — 24. **enimvero** a dalej. — 24. **talique ornatu adstare... numen...** w takim stroju (jak Nero występował) występuje to bóstwo... — 30 1. **haud promisco spectaculo** dla wybranej tylko publiczności. — 2. **laudibusque extollere** *dom.* **Neronem**. — 8. **postremus** przed samym zamknięciem uroczystości Juwenaliów. — 9. **praemeditans** nastawiając głos. — 9. **phonascus**: nauczyciel śpiewu. — 11. **ac** znaczenie przeciwstawne: lecz. — 21. **promiscas scaenas** sceny ludowe. — 18. **sacras coronas** zaszczytne wieńce. — 19. **studia civium** popularność. — 2. **domus** w znaczeniu: pałac, a nie — zwykła kamienica czynszowa (tzw. *insula*). — 2. **neque, vel, aut ani, ani, ani**. — 4. **impetu** gwałtownie. — 6. **obnoxia urbem** wobec podatności miasta. — 7. **enormibus vicis** o nieporządnie zabudowanych ulicach. — 8. **fessa aetate aut rudis pueritiae** starców lub pacholąt. — 13. **diurni quoque victus** *dom.*

copia amissa. — 13. **diurni** na jeden dzień. 15. — **defendere**
 przeciwdziałać. — 18. **raptus** grabież. — 19. **agens**
 bawiać. — 20. **qua continuaverat** którym połączył. —
 20. **Maecenatis hortos** na Eskwilinie, w spadku po Mecenasio-
 przeszły na osobistą majątność cesarzy. — 23. **solacium** ku po-
 cieszce. — 24. **quin etiam** a ponadto. — 26. **utensilia** nie
 tylko środki żywnościowe, lecz również sprzęty, odzież. —
 28. **popularia** tzn. te zabiegi, jakkolwiek miały na celu zjedna-
 nie życzliwości ludu. — 28. **in irritum cadebant** szły na
 marne. — 1. **assimulantem** = comparantem. — 3. **per immen-** 32
sum na dużej przestrzeni. — 4. **occurrere** zapo-
 biegać. — 3. **continuae violentiae** dom. ignis. — 5. **ignis**
patulis magis urbis locis jakież to efekt retoryczny? — 8. **cogno-**
mento suo swoim imieniem. — 10. **quattuor**: Transtiberina,
 Porta Capena, Esquillina, Alta Semita. — 10. **solo tenus delectae**
 zrównana z ziemią: Circus et Palatinus, Isis et Serapis. —
 13. **numerum inire** = numerare. — 15. **opes** bogactwa. —
 17. **monumenta ingeniorum** chodzi tu o stare i wiarygodne re-
 kopisy znakomitych pisarzy, przechowywane w bibliotekach
 publicznych i prywatnych. — 19. **haud proinde... quam** nie
 tyle... jak. — 22. **prospectus** rozległe widoki. —
 23. **quibus ingenium et audacia erat quae natura denegavisset**
per artem temptare których zuchwały talent po-
 kusił się o sztuczne stworzenie tego, czego
 natura odmówiła. — 24. **viribus principis illudere** po-
 czynając sobie szczodrę z zasobami cesa-
 rza. — 1. **ceterum urbis** nieco ironicznie: reszta miasta, której 33
 nie zajął pałac Nerona. — 3. **dimensi vicorum ordines** wyrów-
 nane szeregi domów. — 3. **cohibita altitudine** regu-
 lując wysokość. — 4. **patefactis areis** wprowadza-
 jąc otwarte dziedzińce. — 9. **ac denegante centurione**
 majątek Seneki miał po śmierci Seneki ulec konfiskacie na
 rzecz skarbu cesarskiego. — 14. **modo sermone modo intentior**
in modum coercentis bądź to namową, bądź gwał-
 towniej niejako strofując. — 15. **ad firmitudinem**

- do opamiętania. — 16. **meditata ratio** hart ducha, do którego się tyle lat zaprawiali. — 2. **paululum adversus... mollitus** tracąc nieco swą dotychczasową odporność. — 4. **neu aeternum susciperet** by nie garnęła się do śmierci. — 5. **desiderium tolerare** koić tęsknotę. — 5. **solaciis honestis** w cnocie szukając pociechy. — 6. **contra** przysłówkowo. — 10. **non invidebo exemplo** nie będę zazdrosny o sławę twojego czynu. — 17. **impatientia** słabość. — 18. **novissimo momento** w ostatniej jeszcze chwili. — 18. **suppeditante eloquentia** nie tracąc wymowy. — 20. **in vulgus edita** łączy się z eius verbis. — 20. **invertere** zmieniać, podawać w zmienionej formie. — 20. **supersedeo** uważam za zbyteczne. — 26. **diu probatum...** oddawna wypróbowanego w... — 26. **venenum** tu cykuta. —
- 34 30. **stagnum** basen. — 1. **libare** stracić kilka kropel na ofiarę bogom. — 5. **propria virtus** istotna wartość, zaleta. — 16. **conversatio dissimilium** obcowanie z ludźmi różnymi od nas. — 17. **bene composita** spokój duszy. — 19. **frequentia** obcowanie z ludźmi. — 19. **nobis faciet**
- 36 wzbudzi w nas. — 1. **supra** Tacyt pragnie naświetlić postać Petroniusza obszerniej, cofając się wstecz do jego dotychczasowego życia. — 1. **nam** otóż. — 2. **officia** czynności obowiązkowe. — 4. **ut plerique sua haurientium** jak większość marnotrawców. — 5. **erudito luxu** sływał z wytwornego zbytku. — 6. **praeferentia** oświadczenie świadczące. — 7. **in speciem simplicitatis** jako objaw prostoduszności, co mogło stanowić pewną nowość w tym znużonym towarzystwie. — 9. **dein resolutus in vitia seu vitorium imitatione** następnie, gdy popadł w występki, lub tylko udawał, że je popełnia (konstrukcja!)... — 11. **dum putat** dom. Nero. — 11. **affluentia** nadmiar dóstatków. — 13. **scientia voluptatum potiore** wobec bardziej wytrawnego znawcy rozkoszy. — 15. **aggreditur** pobudza. — 19. **nec tulit ultra timoris aut spei** mo-

ras nie zwlekał jednej chwili (z zadaniem sobie śmierci) ani to z obawy, ani z łudne żywiąc nadzieje... — 22. **non per seria aut quibus** (konstrukcja!) ani siląc się na uroczyste słowa ani... 2. **sub nominibus** imiennie wytykając. 37

VII.

2. **sed incorruptam fidem professis** lecz ci, którzy za 39
zasadę swoją ogłosili nieskazitelną wiarygodność historyka. — 4. **uberiorem securioremque materiam** temat bogatszy w zdarzenia i bardziej bezpieczny. — 7. **opus aggredior opimum casibus** mam zamiar opisywać opisywać epokę, obfitującą w nieszczęścia. — 7. **atrox proeliis, discors seditionibus** pełną strasznych wojen, niezgód i rozterek. — 8. **ipsa etiam pace** a gdy nawet pokój zapanował. — 8. **quattuor principes** Galba, Oton, Witeliusz — 69 r., Domicjan — 96 po Chr. — 9. **plura externa ac plerumque permixta** z wybuchem wojny między Otonem a Witeliuszem zbiegła się napaść plemienia sarmackiego Roksolanów, w czasie walki Witeliusza z partią Wespazjana prowadził Tytus walkę z Judeą i oblegał Jerozolimę, na zachodzie wybuchło powstanie Gallów, pod dowództwem Cywilisa. — 11. **Galliae nutantes** zachwiane w wierności, owo powstanie Cywilisa. — 11. **perdomita Britannia et statim missa** w Brytanii walczył z powodzeniem Juliusz Agrykola, dokonał podboju Walii. Tylko północna część wyspy, Kaledonia, pozostała poza obrębem rzymskiego panowania. I w tym momencie został przez cesarza Domicjana odwołany w r. 84, gdy zaczął podbój Kaledonii. — 13. **nobilitatus cladibus mutuis Dacus** Dakowie tym zaścizyceni, iż oni, choć wreszcie pokonani, jednak kilkakroć odnieśli w walce z Rzymem zwycięstwa. — 14. **falsi Neronis ludibrio** wskutek urągliwej sztuczki z fałszywym Neronem. — 16. **Haustae aut obrutae** trzęsienie ziemi w r. 63, wybuch Wezuwiusza w 79. — 19. **infecti caedibus scopuli** skały samotnych wysp, zbroczone krwią

- wygnańców. — 22. **corrupti in dominos servi** niewolnicy dawali się użyć za pieniądze przeciw pa-
nom. — 26. **supremae necessitates** eufemistyczne określenie
śmierci, ściśle: wypadki przymusowych samobójstw. — 26. **clarorum virorum** wysoko postawionych osobistości. — 30. **laeta, tristia, ambigua, manifesta** podwójna para przeciwstawnych
40 określeń, ułożonych asyndetycznie. — 2. **approbatum est** prze-
konano się. — 10. **traxerunt flammam alueruntque** zajęły
się ogniem, dostarczając mu podatnej stra-
wy. — 12. **id facinus... accidit** od tego zależy acc. c. inf. sedem
Iovis excindi. — 16. **auspicato** zgodnie z wolą bogów,
wyrażoną przez wróżbę. — 16. **pignus imperii** wi-
41 dōma rękojmia potęgi państwa. — 1. **civilia ar-**
ma... sumpta per Gallias... cepisse finem videbantur wojna
domowa wszczęta w Galiach... — 3. **velut expiato**
terrarum orbe jakby oczyściwszy świat cały
z win (w potokach krwi). — 7. **civilia de se et rei pu-**
blicae egregia o sobie skromnie, w stosunku do
państwa z należną czcią. — 8. **praetura** dom. urbana.
— 11. **omissa dissimulatione** porzucając wszelkie pozory: jakoby
chwycił za broń, opowiadając się za Wespazjanem przeciw Wi-
teliuszowi. — 16. **integra Iovis sede mansisse imperium** lecz,
że ocalała świątynia Jowisza, przetrwało
i państwo. — 19. **superstitione vana** opierając się na
42 niedorzecznym przesądzie. — 1. **donec in nostrum**
ius concederetis dopókiście nie weszli w skład
naszej organizacji państwowej, eufemistyczne
omówienie podboju. — 8. **et laudatorum principum usus quam-**
vis a z dobroci władców cenionych korzystają-
cie choć (rozwinąć dalej jako zdanie). — 8. **ex aequo** na
równi z nami. — 9. **agere** przebywać, mieszkać. —
10. **sterilitas** nieurodzaj. — 12. **et meliorum interventu**
pensantur wyrównywuja się w międzyczasie
przez rządy lepszych władców. — 15. **fortuna**
w znaczeniu dodatnim. — 15. **compages** spójnia orga-

niczna, odcień poetycki. — 17. **discrimen** = periculum. —
 18. **urbem** Romam. — 20. **utriusque fortunae documenta** id est:
 fidelium sociorum res prosperae, infidelium adversae. — 43
 6. **infensa Iudaeis** spory, jak widać, odwieczne między Arabami
 a Judeą. — 8. **decernere** stoczyć decydującą walkę.
 — 9. **dispergitur** zasiana jest. — 11. **limine** abl. separat. —
 13. **inde** w znac. czasowym. — 14. **sedem** dom. dei. — 20. **fussi**
locare otrzymali rozkaz umieścić. — 21. **arma po-**
tius sumpsere woleli raczej za broń chwycić. —
 27. **duas aestates**: 67 i 68 r. — 28. **victore exercitu tenebat**
 rozbić na dwa zdania: zdobył i... — 29. **civili bello** między Gal-
 bą, Otonem, Witeliuszem i Wespazjanem. — 1. **quantum ad** 44
Iudaeos co do Judejczyków. — 3. **utile videbatur** uważano
 za pożyteczne, od tego zależy acc. c. inf.

3066/2

9.12.46

